

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET NIKŠIĆ
STUDIJSKI PROGRAM-ISTORIJA

KULTURNO NASLEĐE NIKŠIĆA
(Master rad)

Student:
Miodrag Ćetković
Br.indeksa 3/21

Mentor:
Doc.dr Adnan Prekić

Nikšić, 2024. godina

PODACI I INFORMACIJE O MAGISTRANTU

Ime i prezime : [Miodrag Četković](#)

Datum i mjesto rođenja : [28. 10. 1984. Šavnik, Crna Gora](#)

Predhodno završene studije : [Filozovski fakultet Nikšić, osnovne akademske studije \(180 ECTS kredita \) studijski program Istorija, 2020.](#)

INFORMACIJE O MASTER RADU

Filozovski fakultet Nikšić

Studijski program: [Istorija](#)

Naslov rada : [Kulturno nasleđe Nikšića](#)

Mentor: [Prof. dr Adnan Prekić](#)

UDK, OCJENA I ODBRANA MASTER RADA

Datum prijave master rada : [27. 06. 2023.](#)

Datum sjednice vijeća na kojoj je prihvaćen rad: [17.10. 2023.](#)

Komisija za ocjenu teme i podobnosti magistranta:

[Prof. dr Adnan Prekić](#)

[Prof. dr Živko Andrijašević](#)

[Prof. dr Dragutin Papović](#)

KOMISIJA ZA OCJENU RADA

[Prof.dr Adnan Prekić](#)

[Prof. dr Živko Andrijašević](#)

[Prof. dr Dragutin Papović](#)

Datum odbrane: ____ . ____ . _____

PREDGOVOR

Za temu ovog rada odlučio sam se u konsultacijama sa mojim metorom Doc. dr Adnanom Prekićem. Tokom studija najviše moje pažnje privuklo je izučavanje naše kulturne baštine kako našeg naroda tako i cjelokupne svjetske kulture. Poznavanje samo političke i društvene istorije jednog naroda ne daje sveobuhvatnu sliku o njemu ako ne poznajemo i njegovu kulturu. Zajednice koje su živjele ostavili su trajnji i vredniji trag u kulturi nego u političkim događajima. Istina, naša zemlja, a sam tim i Nikšićki kraj, imali su burnu istorijsku prošlost. Naša prošlost ne bi bila poptpuna bez poznavanja naše kulturne baštine. One čine neraskidivo jedinstvo. Ovim master radom, mi ćemo opisati samo materijalno nasleđe Nikšića, kao jedan od važnih segmenata sveukupne kulturne baštine. Osim svojstvenih kulturnih osobenosti naroda koji žive u Crnoj Gori na ovom prostoru ostavile su trag mnoge civilizacije. Upravo to čini naše kulturno nasleđe raznolikim i bogatim.

Kulturno nasleđe čine sva materijalna dobra naslijeđena od prethodnih generacija ili koja nastaju u sadašnjosti a imaju specifičnost za ljude i treba da budu sačuvana za buduće generacije.

Izučavanje kulturnog nasleđa jednog kraja važno je radi lakšeg razumijevanja prošlosti, njegovim izučavanjem proširuju se istorijska znanja koja daju širu sliku određenog područja, pomažu u izučavanju sadržaja iz istorije jer će se na taj način mlade generacije uputiti da cijene kulturno nasleđe i da ga čuvaju, može poslužiti i kao važna osnova za turističku valorizaciju, tako će i društvo bolje shvatiti i vrednovati njegov značaj. Kulturno nasleđe predstavlja identitet svakog naselja, regiona i države i zato njegova zaštita i valorizacija trebaju biti jednim od prioritetnih ciljeva na polju kulture svakog društva.

Pošto je tema rada *Kulturno nasleđe Nikšića* pokušaćemo da predstavimo najznačajnije istorijske lokalitete i kulturno-istorijske spomenike Nikšićkog kraja počev od praistorije do kraja XX vijeka. Naravno, da na teritoriji naše opštine postoji još kulturno-istorijskih spomenika i spomen obilježja koja nijesu obuhvaćena ovim radom jer je to nemoguće obuhvatiti za kratko vrijeme, a drugi razlog je što su za mnoge od njih podaci veoma oskudni.

Bogastvo našeg kulturnog nasleđa, bilo je predmetom istraživanja mnogih evropskih putopisaca i naučnika. Dovoljno je pomenuti Artura Evansa, Pavla Rovinskog i Dimitrija Sergejevskog, koji su nam ostavili dragocjena svjedočstva.

Rovinski je objelodanio mnoštvo zanimljivog i do tada nepoznatog arheološko-umjetničkog materijala o Crnoj Gori i njenoj materijalnoj kulturi. Između ostalog, opisao je mnoge spomenike materijalne kulture koji se nalaze na području danšnje opštine Nikšić. Pisao je o utvrđenju u Morakovu-„Jerinin grad“, o hramu Sv. Jovana u Petrovićima, crkvi Sv. Arhangela Mihaila, takođe u Petrovićima, crkvi Sv. Arhangela Mihaila u Velimlju, nekropolama stećaka.

Engleski arheolog, Artur Evans ušavši sa crnogorskom vojskom u Nikšić, 1877. godine kao dopisnik engleskog lista *Mančester Gardijan*, započeo je arheološka iskopavanja na području Nikšićkog polja, zanimajući se za rimske natpise i ostatke rimskih puteva. Ostavio je niz značajnih podataka koji se odnose na izgled Nikšića u vrijeme njegove posjete. Utiske i zapažanja sa boravka u Crnoj Gori i na području Balkana, Evans je saopštio u knjizi *Ilirska pisma*, koja je kod nas prvi put objavljena 1967. godine. U knjizi *Pješke kroz Bosnu i Hercegovinu tokom ustanka avgusta i septembra 1875.godine* (Sarajevo, 1973), takođe je moguće pronaći niz zanimljivih podataka.

Među prvim istraživačima početkom XX vijeka koji su pisali o spomenicima prošlosti sa područja Nikšića, bio je episkop Leontije Ninković. U svojoj studiji *Srpski spomenici iz travunske okoline* (objavljenoj 1910) Ninković je pisao o o crkvama i nadgrobnim spomenicima u Petrovićima.

Tek krajem tridesetih godina XX vijeka pojavila se, za ono vrijeme opsežna studija Petra Šobajića o Nikšiću. U ovoj studiji Šobajić se bavi istorijom Nikšića, koju prati od antičke epohe, preko srednjeg vijeka i osmanskog perioda. Djelo pored mnoštva istorijskih podataka donosi dosta podataka o spomenicima materijalne kulture, o utvrđenjima, praćenje kulturnih tokova na području Nikšića .

Početkom pedesetih godina XX vijeka pojavila se iscrpna studija Dimitrija Sergejevskog o stećcima kod Petrove crkve u Nikšiću. O stećcima na području Nikšića pisali su i Marko Vego, Šefik Bešlić, Mihailo Vučinić i dr.

Studija Slobodana Raičevića, *Spomenici* u staroj župi Onogošt, koja je objavljena 1992. godine predstavlja veliki pomak u istraživanju srednjovjekovnog materijalnog nasleđa na području Nikšića.

Iz svega navedenog, može se zaključiti, da još ne postoji jedinstvena studija gdje je istraženo i opisano cjelokupno materijalno nasleđe Nikšića.

Prilikom pripreme ovog rada pošlo se od sledećih ciljeva: objasniti kako su istorijski procesi i događaji uticali na oblikovanje kulturnog nasleđa. Objasniti da li u kontinuitetu možemo pratiti ostatke nematerijalne kulture i utvrditi najreprezentativnije primjere kulturnog nasleđa na prostoru Nikšića. Da bi se odgovorilo na navedene ciljeve bilo je potrebno sakupiti i pročitati brojnu literaturu, štampu, pregledati validne internet sajtove. Osim toga, posjetili smo određene istorijske lokalitete i kulturno-istorijske spomenike, prije svega one za koje smo znali gdje se nalaze, a o kojima ima malo podataka u literaturi. Upravo ta istraživanja su bila dragocjena, ali nažalost i razočaravajuća jer smo se uvjerali da se mnogi od njih nalaze u veoma lošem stanju, a da važni istorijski lokaliteti posebno oni iz rimskog perioda samo su djelimično istraženi iako predstavljaju pravo kulturno blago. Zato smatramo da će ovaj rad zavrijediti bar malo pažnje i nadam se motivisati neke moje kolege da istraže kulturnu baštinu svog kraja.

Rad se osim uvodnog dijela i zaključka sastoji iz 6 poglavlja: 1. Nikšić-prostor i istorijski kontekst. 2. Nasljeđe praistorijskog i antičkog doba 3. Nasljeđe srednjeg vijeka 4. Osmansko nasljeđe. 5. Sakralno nasljeđe Nikšića XIX i XX vijeka. 6. Profano nasljeđe Nikšića XIX i XX vijeka. U sklopu navedenih poglavlja obrađeni su najreprezentativniji primjeri materijalnog nasleđa za svaku istorijsku epohu.

Ostaci materijalne kulture opisani su tako što su vezivani za konkretne istorijske procese, događaje i pojedince. Svjesni smo činjenice da mnogi materijalni ostaci nijesu opisani sveobuhvatno, a razlog je nedostatak validnih podataka ili su nedovoljno istraženi. Za kulturno nasleđe XIX i XX vijeka ima više podataka, ali to ne znači da je temeljno izučeno i opisano. Takođe, važno je napomenuti da je ovo kulturno nasleđe sačuvano, veoma je raznoliko i brojno zato su poglavlja pet i šest opširnija od predhodnih.

Na kraju, koristim priliku da se zahvalim mentoru Doc.dr Adnanu Prekiću na korisnim savjetima koji su mi bili dragocjen orijentir da što bolje uradim rad.

APSTRAKT

Cilj ovoga rada je bio, da se utvrde najreprezentativniji primjeri kulturnog nasleđa na prostoru Nikšića od praistorije do spomenika novijih datuma. Kao i da se utvrde istorijski događaji i procesi koji su uticali na oblikovanje kulturnog nasleđa u Nikšiću. Takođe kao važan cilj ovoga rada je bilo utvrditi, da li na prostoru opštine Nikšić možemo u kontinuitetu pratiti ostatke materijalne kulture od praistorije do današnjih dana.

Imajući u vidu da do sada nije postojao ni jedan ozbiljniji i sveobuhvatniji naučni rad koji bi se bavio kulturnim nasleđem ovoga kraja, već su istraživački radovi bili fokusirani na segmentirane elemente obrade kulturnog nasleđa. Iz tog razloga prepoznali smo značajan prostor za jedno novo istraživanje, odnosno sintezu postojećih znanja koja obrađuju pitanje kulturnog nasleđa.

Ovijem radom je odgovoreno na postavljene hipoteze koje su nam bile orjentir da što uspješnije napišemo rad na temu Kulturno nasleđe Nikšića.

ABSTRACT

The goal of this work was to determine the most representative examples of cultural heritage in the area of Nikšić from prehistory to monuments of more recent date. As well as to determine the historical events and processes that influenced the shaping of the cultural heritage in Nikšić. Also, an important goal of this work was to determine whether we can continuously trace the remains of material culture from prehistory to the present day in the area of the municipality of Nikšić. Bearing in mind that until now there was not a single more serious and comprehensive scientific work that dealt with the cultural heritage of this region, but the research works were focused on segmented elements of cultural heritage processing. For this reason, we recognized a significant space for a new research, that is, a synthesis of existing knowledge that deals with the issue of cultural heritage. With this work, we answered the set hypotheses that were a guide for us to write a work on the topic of cultural heritage of Nikšić as successfully as possible.

1. NIKŠIĆ - PROSTOR I ISTORIJSKI KONTEKST

Nikšić se nalazi u sjeverozapadnom dijelu Crne Gore na nadmorskoj visini od 630 metara. Grad je okružen planinama: Maganik, Žurim, Vojnik i Njegoš.¹ Povoljan geografski položaj i prirodni uslovi uticali su da je Nikšić još od rimskog perioda bio raskrsnica važnih puteva. Tako je i danas. Preko Nikšića se eukrštaju putevi koji povezuju južni sa središnjim i sjevernim dijelovima Crne Gore. Preko Nikšića idu i regionalni putevi kojima je Crna Gora povezana sa Bosnom i Hercegovinom, Hrvatskom i Srbijom.

Nikšićki kraj² čini prelaz između dubokog i fluvio-krša. Na kontaktu litološki različitih dijelova regije razvijeno je Nikšićko polje, jedno od većih polja u Dinarskom kršu. Opšti izgled kraja karakteriše: kotlinski karakter, razuđenost ravni polja, strmo spuštanje južnih i zapadnih strana, a blago i stepenasto spuštanje sjevernih i istočnih strana.

Reljef okoline Nikšićkog polja je bogat mnogim oblicima krša: škripovima, jamama, vrtačama, kraškim uvalama i sl. Na planinama i planinskim zaravnima sjeverno i istočno od Nikšićkog polja brojni su tragovi glacijalne erozije, koji zadivljuju svojim očuvanim izgledom.

Nikšićko polje ima relativno blagu župnu klimu, a idući prema vrhovima okolnih planina klima je oštija³.

U toku ledenog doba prostor Nikšićkog polja bio je pokriven fluvio glacijalnim nanosom; nanijeli su ga lednici sa visokih planina koje su sjeverno od polja: Vojnik, Ostrvica, Gackove grede, Žurim, Borovnik i Štitovo. Lednici su se spuštali do same ivice polja. Oni su oticali duž oboda polja i oslobađali dio svog morenskog materijala, koji su preuzimali potoci i rijeke, dalje ga nosili i njime zasipali stare karsne uvale. Tako je postala ravan Nikšićkog polja. Nikšićko polje je bogato tekućim vodama, jer se njegovim sjevernim i zapadnim obodom javlja gusti sistem karsnih izvora i jakih vrela, kojih ima i po centralnom dijelu polja. Ove vode obrazuju više rijeka, koje se slivaju u rijeku Zetu, a sva ta voda ponire u mnogobrojne ponore duž južnog i jugozapadnog oboda polja. Ta se voda ponovo pojavi na vrelima Perućice, Glave Zete i Oboštice.⁴ Od 60-ih godina XX vijeka u ravni Nikšićkog polja

¹ *Geografski atlas*, Beograd, 2007, str. 79.

² Nikšićki kraj u administrativnom i geografskom smislu obuhvata područje opštine Nikšić

³ Dr Branko Radojičić, *Nikšićki kraj savremene regionalno geografske transformacije*, Nikšić, 1982, str. 195-196.

⁴ *Istorija Crne Gore, knj.I*, Titograd, 1967, str. 12.

napravljene su velike promjene u hidrografskim prilikama. Stvorena su vještačka jezera (Krupac, Slano i Liverovići). Voda se iz Nikšićkog polja kanalima, tunelom, zatim cjevovodom, sa padom od oko 550 metara, odvodi do hidroelektrane „Perućica“.

Geografski položaj i specifični uslove prirodne osnove odredili su društveni značaj Nikšićkog kraja i uslovili njegovu burnu istorijsku prošlost.⁵ Nikšićko polje ima povoljne uslove za razvoj privrede, i pošto leži u krečnjačkom i siromašnom kraju, njegova ekonomska mogućnost još više dolazi do izražaja. Nikšićko polje bilo je važna saobraćajna raskrsnica, a ono je to i danas. U njemu se putevi prirodno ukrštaju i sastaju⁶.

Između Nikšićkog i Gatačkog polja provlači se klanac Duga. To je uzana geotektonska depresija pravca sjeverozapad-jugoistok. Ona dijeli krečnjačke prostore planine Njegoša, koja leži jugozapadno od ove depresije i Golije, koja je položena sjeveroistočno od depresije.

Depresija je uzana i dugačka, što označavaju i obje riječi u njenom imenu (klanac Duga). Zbog ovog njenog položaja, oblika i pravca kroz Dugu je uvijek vodio put i povezivao sjeverne hercegovačke krajeve i Bosnu sa Crnom Gorom. Pravac putovanja kroz Dugu bio je podesan i zbog toga što se u njoj javlja sistem izvora, koji je olakšavao ta teška putovanja kroz bezvodni krečnjački predio⁷. Iako je ovaj klanac krečnjački predio kroz istoriju je imao važan strateški značaj. U rimskom i srednjovjekovnom periodu kroz ovaj klanac prolazili su trgovački putevi a u periodu osmanske vlasti ima osim putnog važan strateški značaj. Skoro svi pohodi osmanske vojske iz Hercegovine prema Crnoj Gori kretali su se kroz klanac Dugu. O značaju Duge za Osmanlije svjedoče i ostaci utvrđenja koja su i danas vidljiva.

Prostor današnje opštine Nikšić bio je naseljen još od praistorije, o čemu nam svjedoče materijalni ostaci pronađeni u pećini Crvena stijena, zatim selu Zvrhu i Ćemencima. Materijalni ostaci od paleolita do gvozdenog doba svjedoče o kontinuitetu života na ovom prostoru kroz čitav praistorijski period.

Ovaj prostor bio je naseljen i u vrijeme Ilira, iako o njihovom naseljavanju i koja su to plemena naseljavala nemamo značajnijih podataka.

⁵ Branko Radojičić, *nav.djelo*, str. 196.

⁶ *Istorija Crne Gore, knj.I*, (reprint izdanje iz 1967), Podgorica, 2006, str.12.

⁷ Isto, str. 12

U toku gotskih provala na granice Rimske Imperije (459), Rimljani su za odbranu Anderbe (današnjeg Nikšića), podigli manje utvrđenje, koje je kasnije dobilo ime Anagstum. Ime Anagastum je gotskog porijekla, izvedeno od ličnog imena Anagast, koje je poznato i iz nekih drugih krajeva u koje su dopirali Istočni Goti.⁸

U doba Rimljana po prvi put je došlo prometno-geografsko valorizovanje kraja, simbolizovano ekonomskom snagom i urbanom funkcijom centralnog naselja u Nikšićkom polju.

Velike seobe naroda ostavile su pustoš i uništile tragove iz ranije prošlosti.

Po dolasku Slovena, ovaj kraj dobija sve veći značaj. U IX, X i XI vijeku on je bio značajna župa. U Dukljanskoj državi, župa Onogošt bila je najznačajnije mjesto oblasti Podgorja.⁹ Veliki značaj Onogošt ima i za vladavine Nemanjića. Tako istorijska svjedočanstva govore da su u Onogoštu boravili i srpski carevi. To potvrđuje povelja cara Uroša, napisana u Onogoštu 22. avgusta 1362, kojom se uspostavlja mir između Vojislava Vojinovića i Dubrovnika i obnavlja trgovina u Srbiji, s jedne, i omogućava dolazak Vojinovićevih podanika u Dubrovnik, s druge strane. U to vrijeme Onogošt se nalazio u oblasti koja je pripadala Vojislavu Vojinoviću.¹⁰ Od smrti kneza Vojislava, pa do pada pod osmansku vlast, Onogošt je promijenio više gospodara. Nakon kneza Vojislava bio je dio posjeda Nikole Altomanovića, zatim, bosanskog kralja Tvrtka, Sandalja Hranića i Stefana Vukčića Kosače.¹¹

Osmanlije su zauzeli ovaj kraj 1465. godine, ali se nijesu zadržali već dali mnoge povlastice jakom plemenu Nikšići. U XVI i XVII vijeku Nikšićki kraj je pretežno slobodan od Osmanlija i kroz to vrijeme daje podstreka i ostalim krajevima za borbenu-nacionalni otpor Osmanlijama. Početkom XVIII vijeka Osmanlije su podigli grad na ruševinama srednjovjekovnog Onogošta, zaveli feudalne odnose i gospodarili krajem do 1877. godine, kada je Nikšićki kraj oslobođen. Poslije oslobođenja od Osmanlija muslimansko stanovništvo se skoro potpuno odselilo (oko 600 porodica), a nikšićki kraj su naselili Crnogorci i manji broj Hercegovaca. Kraj se razvio u važno stočarsko područje, a centralno naselje grad Nikšić

⁸ *Leksikon Crne Gore, knj. I*, Podgorica, 2006, str. 27.

⁹ Slobodan Raičević, *Spomenici u staroj župi Onogošt*, Beograd, 1992, str. 18-19.

¹⁰ *Isto*, str. 21.

¹¹ *Isto*, str. 22.

postao je trgovačko i kulturno središte regije koja mu je od tada nesmetano gravitirala. Dalji razvitak bio je veoma spor kao i ostalim krajevima Dinarskog krša.

Poslije Berlinskog kongresa (1878) struktura stanovništva u Nikšiću se mijenja. Najveći broj činili su doseljenici iz Katunske nahije, zatim Boke i Hercegovine. Za nekoliko godina po oslobođenju od Osmanlija varoš je zadržala uglavnom isti izgled koji je imala i pod Osmanlijama. Plan nove varoši, na zahtjev Knjaza Nikole izradio je Josip Slade 1884. godine. Po tom planu počinje izgradnja nove varoše. U novoj varoši ostalo je malo starih kuća, a sve nove podignute su od kamena, ali proste izrade. Najljepše građevine podignute u novoj varoši bile su: saborna crkva, hram, Sv. Vasilija Ostroškog i dvor knjaza (kralja) Nikole.

Grad se u ekonomskom pogledu sporo razvijao. Prije ujedinjenja (1918) u Nikšiću je postojalo samo jedno industrijsko preduzeće, a to je pivara „Trebjesa“ (1896) i nekoliko manjih pilana. Slaba putna infrastruktura usporavala je razvoj trgovine i zanatstva. Prvi kolski put kojim je Nikšić povezan preko Podgorice sa Cetinjem i dalje sa Kotorom, izgrađen je 1892. godine.¹² Prva željeznička pruga kojom je Nikšić spojen sa Hercegovinom puštena je u saobraćaj 1938. godine.¹³ Iako je grad u ekonomskom pogledu bio nerazvijen radilo se na razvoju obrazovanja i kulture. Godine 1898. u Nikšiću počinje izlaziti list *Nevesinje*, čiji rad je zbog antiaustrijske propagande zabranjen 1899,¹⁴ a od 1899-1900. *Onogošt*.¹⁵ *Slobna misao* izlazila je u Nikšiću od 1922-1941. godine.¹⁶ *Društvo Nikšićke čitaonice* (kasnije biblioteka „Njegoš“) počinje sa radom 1881,¹⁷ Pjevačko društvo *Zahumlje* 1898. godine¹⁸ Na polju obrazovanja radi se na opismenjavanju stanovništva, što je rezultiralo otvaranjem niza osnovnih škola i Gimnazije 1913. godine.¹⁹

U toku Drugog svjetskog rata Nikšićki kraj je mnogo stradao. Poslije rata, počinje intenzivniji razvitak ovog kraja, a posebno grada Nikšića. Velike promjene usovljene su planskom izgradnjom i pretvaranjem Nikšića u važan industrijski centar Crne Gore. Privredni razvitak Nikšićkog kraja bio je posebno brz od 1965. godine nakon izgradnje željezare i

¹² Petar Šobajić, *Nikšić (Onogošt)*, (fototipsko izdanje), Nikšić, 2017, str. 127-131.

¹³ Živko M. Andrijašević, Šerbo Rastoder, *Istorija Crne Gore*, Podgorica, 2006, str. 347.

¹⁴ *Leksikon Crne Gore*, knj. 4. str. 821.

¹⁵ *Isto*, str. 947.

¹⁶ *Leksikon Crne Gore*, knj. 5, str. 1113.

¹⁷ Nada Tomović, Nenad Perošević, Sait Šabotić (priređivači), *Od Društva Nikšićke čitaonice do JU Narodna biblioteka „Njegoš“ 1881-2021*, Nikšić, 2021. str. 5.

¹⁸ Veljko Šakotić, *Nikšić u knjaževini (kraljevini) Crnoj Gori*, (fototipsko izdanje), Nikšić, 1996, str. 278.

¹⁹ *Isto*, str. 232.

otvaranja Rudnika boksita. Modernizovanje putnih pravaca Nikšić-Titograd (Podgorica), Nikšić-Trebinje-Dubrovnik i Nikšić-Šavnik, omogućili su dalji brži razvitak Nikšića.

2. NASLEĐE PRAISTORIJE I ANTIKE

Arheološka nalazišta na području teritorije današnje opštine Nikšić upućuju da je ovaj prostor bio naseljen u kontinuitetu u praistorijskom i antičkom periodu. Na arheološka nalazišta iz kamenog doba nadovezuju se ostaci materijalne kulture Ilira, zatim Rimljana. Najveći broj arheoloških spomenika nađen je pored važnih puteva ili pak na uzvišenjima tzv. gradinama. Interesantno je napomenuti na području Nikšića imamo nekoliko tih gradina iz ilirskog perioda a na kojima su zbog njihovog strateškog značaja Rimljani kasnije izgradili svoja utvrđenja. Moramo napomenuti da su te gradine iz ilirskog perioda veoma slabo istražene.

Zato ćemo u nastavku dati podatke o najznačajnijim lokalitetima prvo iz praistorije a potom iz antike.

Crvena stijena je najstarije praistorijsko arheološko nalazište u Crnoj Gori, a zbog bogatstva i raznolikosti kulturnih slojeva jedno je od najbogatijih nalazišta za izučavanje na Balkanu. Nalazi se u blizini sela Petrovića, na granici sa Bosnom i Hercegovinom. Svojim otvorom ona je okrenuta u pravcu juga, a leži na lijevoj obali Trebišnjice, visoko iznad rijeke na nadmorskoj visini od preko 700 m. Njen otvor je širine 24 m, visine oko 25 m i dubine u osnovi 15m²⁰.

Veoma dug period u kojem je naseljavana može se objasniti izuzetno povoljnim prirodnim uslovima, jer se nalazi u predjelu koji karakterišu povoljni klimatski uslovi-nalazi se na svega nekoliko desetina kilometara vazdušne linije od mora i mediteranske klime, a okružena je šumama koje su pružale sve uslove za lov. Arheološka istraživanja upućuju na zaključak da se najstarija paleolitska zajednica koja je naselila Crvenu stijenu bavila sakupljanjem plodova iz prirode i lovom krupnijih životinja. Tokom paleolita su lovili: vuka, medvjeda, nosoroga, leoparda, divlje konje, divlje goveče, jelena, divokozu. Nešto kasnije, početkom mezolita (11 550. godine p.n.e), dolazi do promjene klime i iseljavanja krupnijih životinja na sjever, pa pripadnici praistorijske zajednice Crvene stijene počinju da love sitnije

²⁰ *Istorija Crne Gore, knj.I, str.38.*

životinje. ²¹Prvi tragovi bavljenja stočarstvom registruju se u Crvenoj stijeni u periodu srednjeg neolita.²²

Pećina je bila naseljena u paleolitu, mezolitu i neolitu. Nađeni su i ostaci iz metalnog doba. Istraživanja vršena 1954. do 1958. i 1960-1963. godine pokazala su postojanje 31 sloja. U ovim istraživanjima učestvovali su čuveni naučnici, kao što su Alojz Benac, Đuro Basler, Karl Brunaker i mnogi drugi. Novija istraživanja su vršena 2004. i od 2012. do 2017. godine. Ova istraživanja realizovana su u saradnji stručnog tima Narodnog muzeja Crne Gore i arheologa sa Univerziteta Minesota (SAD).²³

Najstariji slojevi datirani su 180-150 000 g.p.n.e, a najmlađi 1 500 godina p.n.e. na prelazu između bronzanog u gvozdeno doba. Osim predstavnika biološke porodice *homo erectus*, u arheološkim slojevima Crvene stijene registrovano je i prisustvo obje biološke podvrste *homo sapiensa*-neadrentalaca i *homo sapiens sapiens*- kromanjonac²⁴

Oruđa koja su pronađena u Crvenoj stijeni su: predmeti od kremena obrađeni u tehnici tesanja, diskovi, rezači, šiljci i strugači, a u mnogo manjem obimu nađena su oruđa od kosti roga. Od grube keramike sudovi tanjih zidova, hrapavih ili priglačanih površina, ukrašeni metličastim elementom. Od fine, monohromne keramike, rekonstruisana su samo dva oblika: plitka zdjela sa uvučenim obodom i riton²⁵ na četiri noge.²⁶

²¹ Adnan Prekić, nav.djelo, str.15

²² Adnana Prekić, nav.djelo, str. 24.

²³ Goran Radović, *Svjedočanstvo o postojanju praistorijskih kultura u Crnoj Gori*, Montenegrina, digitalna biblioteka crnogorske kulture i nasleđa (pristupljeno: 19. 01. 2022.)

²⁴ Adnan Prekić, *Isto*, str.14

²⁵ Riton, posuda neobičnog izgleda na četiri noge sa visoko uzdignutom ručkom. Posude tog tipa vezuju se za srednji neolit. Takva keramička zdjela je nakošena i plitka i nepraktična za upotrebu. Takav oblik ukazuje da je najvjerovatnije imala obrednu funkciju.

²⁶ *Istorija Crne Gore, knj. I*, str.40-44.

Dio unutrašnjosti lokaliteta Crvena stijena

Mlađe kameno doba, neolit, na prostoru Crne Gore okvirno traje od 6000. do 3000. godine p.n.e. Za ovu etapu praistorije vezuje se pojava poljoprivrede. Početak bavljenja poljoprivredom doveo je do promjena u načinu i organizaciji života praistorijskih zajednica. U potrazi za obradivim zemljištem, napuštaju prirodna staništa koja su bila smještena na obodima rijeka i šuma i koja su bila pogodna za lov, robolov i sakupljanje plodova, sve češće naseljavaju riječne doline. Tako će doći do formiranja prvih naselja na otvorenom prostoru. Tragovi prvih neolitskih naselja na prostoru Crne Gore potiču iz mlađeg neolita.²⁷

Prelazna faza između kamenog i metalnog doba naziva se eneolit ili bakarno doba, i on na prostoru današnje Crne Gore traje od 3000. do 2000. godine p.n.e. Prvi metal koji su praistorijske zajednice koristile bio je bakar. Prvi tragovi upotrebe metala na prostoru Crne Gore potiču iz vremena oko 3000. godine p.n.e. Na pojavu obrade metala na ovim prostorima presudno su uticale indoevropske migracije. Prve zajednice indoevropskih naroda na ovom prostoru pojavile su se između 3 500. i 3000. godine p.n.e.. One su bile na znatno većem civilizacijskom nivou od praistorijskih zajednica koje su do tada živjele na prostoru Crne Gore. Indoevropljani su poznavali proces obrade metala i koristili su metalno oružje. Bili su poznati kao dobri konjanici i ratnici, ali i njihva tehnika obrade zemlje bila je znatno naprednija. Formiraju su prvi oblici patrijahalnog društva, a rodovske zajednice

²⁷ Adnana Prekić, *nav.djelo*, str. 92-93.

prerastaju u snažnije društvene organizacije-plemena. Migracije indoevropskih zajednica nastaviće se sve do gvozdenog doba, oko 1000. godine p.n.e²⁸.

U periodu ranog bronzanog doba počinju da se formiraju i prva primitivna utvrđenja, koja su poznata u našoj nauci pod imenom gradine. Po pravili su se ove gradine nalazile na manje ili više pristupačnim mjestima. Njihova konstrukcija u svojoj najprimitivnijoj formi okarakterisana je primjenom tehnike suhozida. Na teritoriji opštine Nikšić poznat je veliki broj gradina, iako su one još dovoljno neispitane. Jednim svojim dijelom one pripadaju bronzanom dobu, ali se njihov razvoj može pratiti i kasnije, čak i u doba rimskog osvajanja.²⁹

Najreprezentativniji tragovi nasleđa iz bronzanog doba sačuvani su u tumulima. Humke ili tumuli su najkarakterističnija forma sahranjivanja kroz cijelo praistorijsko doba Crne Gore, kao uopšte i Zapadnog Balkana. Tumuli su bili manji vještački brežuljci, zemljani ili kameni, ispod kojih se nalazio jedan grob ili više njih. Ti su grobovi prvo ograđivani kamenim stijenama, pa potom zatrpavani zemljom i ostacima kamena, na taj način se stvaralo vještačko uzvišenje elipsastog oblika. Tumuli su karakteristični za tradiciju sahranjivanja kod indoevropskih naroda. Sahrane su bile praćene ritualnim radnjama, o čemu svjedoče ostaci materijalne kulture u ovim grobnicama. Tumuli otkriveni u Crnoj Gori uglavnom su prečnika oko 20 metara i visine 4-5 metara. Grobovi koji su smješteni u centralnom dijelu tumula, pravljani su od kamenih ploča u obliku sanduka. U njih je polaga pokojnik, najčešće u zgrčenom položaju, a pored njega su smješteni predmeti od keramike, nakit i oružje³⁰.

U okviru kulture ranog bronzanog doba na teritoriji Crne Gore potrebno je pomenuti bušene sjekire-čekiće od kamena. Ovaj tip oruđa predstavlja vrlo tipičnu formu u cijeloj jugoistočnoj, a dobrim dijelom i srednjoj i sjevernoj Evropi za nove pojave materijalne kulture, koje sa sobom donose Indoevropljani. Ovakav tip sjekire pronađen je u Ćemencima kod Nikšića na lokalitetu (gradini) Kulina. Slična sjekira pronađena je i na gradini iznad sela Petovića, nedaleko od lokaliteta Crvena stijena³¹ Ovakvi tipovi sjekira pronađeni su i u Siriji i Palestini, zatim Rumuniji.³² Ovo nam govori da od tada već počinje prožimanje kulturnih

²⁸ Isto, str. 27-29.

²⁹ Isto, str.59.

³⁰ Isto, str. 30.

³¹ Isto, str.62

³² Isto, 66.

uticaja sa širokih prostora raznim putevima. Iz perioda razvijenog bronzanog doba pronađena je sjekira tzv. jadaransko-dalmatinskog tipa u selu Zavrhu kod Nikšića. Za ovaj period vezuju se i nađeni keramički predmeti u Crvenoj stijeni.³³

O kontinuitetu nastanjenosti prostora današnje Crne Gore a samim tim područja Nikšića u periodu prelaza iz bronzanog u gvozdeno doba kao i cjelokupnom periodu gvozdenog doba svjedoče nam mnogi pronađeni materijalni ostaci. Posebno su brojni oni vezani za period tzv. druge faze gvozdenog doba (od VIII do VI v.p.n.e).

Kao predstavnici kulture druge faze gvozdenog doba mogu se smatrati izvjesni tumuli u Banjanima, (uglavnom u Petrovićima) gdje su vršena iskopavanja 1957. godine. U ovim tumulima pronađena su gvozdena koplja, dvojne igle, krstasto probijene ploče, spiralno uvijene narukvice, kopče-fibule u obliku naočara, ćilibarske perle, sudovi sa jednom drškom i drugo. Pronađeni predmeti ukazuju da je ovo područje bilo naseljeno Ilirima. Slični predmeti i karakteristične humke otkrivene su na širem balkanskom prostoru.³⁴

Iliri su plemenska zajednica koja je u dužem periodu naseljavala prostor Crne Gore. Formirali su se tokom višemilenijumskog procesa etnogeneze lokalnog praistorijskog stanovništva i Indoevropljana, koji su se na ove prostore doseljavali između 3 500-1000 godine p.n.e. Ranije se smatralo da su Iliri naselili prostor današnje Crne Gore kao formirana etnička grupa. Savremena arheološka istraživanja prednost daju teoriji o autohtonom porijeklu, po kojoj se ilirska etnička zajednica formirala kroz proces miješanja autohtonog praistorijskog stanovništva i indoevropskih doseljenika. Zajednice ilirskih plemena naseljavale su najviši dio današnje Crne Gore. Iako ne postoje precizni istorijski izvori, mnoge činjenice govore da je širi prostor Crne Gore naseljavalo sedam ilirskih plemena: Ardijeji, Autarijati, Dokleati, Enhelejci, Plereji, Labeati i Pirusti.³⁵

Pretpostavlja se da su prostor današnjeg Nikšića naseljavala ilirska plemena Adrijeja i Autarijata. U dijelu današnje zapadne Crne Gore, živjelo je pleme Adrijeja, čije su granice bile označene Bokokotorskim zalivom na jugu i rijekom Pivom na sjeveru. Pleme Ardijeja

³³ Isto

³⁴ Isto, str.81-83.

³⁵ Isto, str. 41.

prvobitno je naseljavalo prostor oko rijeke Neretve, ali je pod pritiskom keltskih zajednica bilo prinuđeno na povlačenje prema istoku.³⁶

Arheološki ostaci pokazuju nam da se oblast plemena Dokleata čiji je plemenski centar bio antički grad Doklea prostirala i preko današnjeg Nikšića. Naime, natpis otkriven u Riječanima u oblasti Banjana, na mjestu antičkog kastela Saltua o tome svjedoči jedan pronađeni natpis. U tom natpisu pominje se Gaj, sin Epikada, prvaka Dokleata (*Caius Epicadi filius princeps civitatis Docleatium*).³⁷

Podaci koji govore o izvjesnoj moći Ilira veoma su oskudni, no ipak ukazuju na jačanje ilirskog elementa u vezi sa njihovim sukobima sa Makedonijom u III vijeku kao i sa grčkim gradovima na obali Jadranskog mora. Grčki gradovi tada se obraćaju za pomoć Rimljanima. Ilirska država stupa na političku scenu tek u drugoj polovini III vijeka, sa početkom tzv. ilirskih ratova.³⁸ Ratovi Rimljana sa Ilirima imali su refleksije i na područje današnje Crne Gore, samim tim i Nikšića. U toku dugotrajnih borbi za osvajanje područja u zaleđu Jadranskog mora, Rimljani su uspjeli da nametnu svoju vlast i upravu³⁹. Konačni udarac Ilirskoj kraljevini Rimljani zadaju 168. godine.p.n.e., osvajanjem njihove utvrđene prijestonice, današnjeg Skadra. U osvojenim teritorijama Rimljani postepeno uspostavljaju svoju vlast⁴⁰.

Osim što su poštovali zatečeno plemensko uređenje, kao što je već rečeno, Rimljani su se starali da i granice pojedinih plemenskih teritorija budu sačuvane. O tome nam svjedoči već pomenuti natpis otkriven u Riječanima. Na tom natpisu pominje se Gaj, sin Epidakov, prvak župe Dokleata. Kao sinovi ovog Gaja pominju se Piasus, Epicadus, Scerdis i Verso. Sva ova imena nesumnjivo su ilirska. Sam natpis pripada I. v.n.e. Iz njega nesumnjivo proizilazi da je pleme Dokleata sačuvalo svoje staro plemensko uređenje uprkos tome što se nalazilo u satavu rimske provincije Dalmacije.⁴¹

Pobjedom nad Ilirima, potom organizovanjem sopstvene vojne i administrativne uprave. Rimljani postepeno uspostavljaju vlast nad prostorom nekadašnje Ilirske kraljevine.

³⁶ Isto, str. 43.

³⁷ Istorija Crne Gore, knj.I, str. 95

³⁸ Isto, str. 106-107.

³⁹ Isto, str. 143.

⁴⁰ Adnan Prekić, nav.djelo str. 43.

⁴¹ Istorija Crne Gore, knj.I, str. 148.

Kontrola je prvo uspostavljena nad gradovima u primorju, da bi se postepeno širila prema unutrašnjosti današnje Crne Gore. Rimljani uskoro počinju izgradnju saobraćajnica koje će im omogućiti vojnu kontrolu i obezbijediti snažnije ekonomske i trgovačke veze. Uporedo sa izgradnjom saobraćajnica podižu manje kule i osmatračnice čija je uloga bila zaštita trgovine i javnog reda na tom prostoru. Duž glavnih komunikacija formiraju se manje nasebine ili stanice s objektima koje pružaju prenočište i hranu putnicima. Da bi se saobraćajnice zaštitile, oživljavaju se neka naselja iz ilirskog perioda i pretvaraju se manja vojna utvrđenja.⁴²

Osnovnu saobraćajnicu današnje Crne Gore u rimsko doba predstavljao je put koji je ovu teritoriju presijecao u pravcu zapad-istok kao dio glavne saobraćajnice od Narone (kod Metković) do Skodre (Skadra). Ovaj put je je zabilježen u Pojtingerovoj tabli (*Tabula Peutingeriana*) u IV-VI vijeku i u tzv. *Itinerarum Antonini* IV vijeka n.e. Kasnije, izvjesne podatke o tom putu i mjestima koja su se na njemu nalazila, pruža takozvani Ravenski geograf.

Podaci koje iznosi Pojtingerova tabla i *Itinerarium Antonini* slažu se u svojim osnovnim linijama. Na osnovu njih vidi se da su postojala dva osnovna puta, od kojih jedan-koji pominju oba izvora-ide od Narone kroz unutrašnjost zemlje ka Skadru, dok se od njega odvaja drugi put, koji pominje samo Pojtingerova tabla i koji silazi na Epidaur (Cavtat), a potom morskom obalom dolazi do Ulcinja krećući zatim ka unutrašnjosti u pravcu Skadra. Na trasi kroz unutrašnjost zemlje navedena su na Pojtingerovoj tabli sljedeća mjesta: Leusinio XII Sallunto XVII Anderva VI Varis XI Sallunto XVII Halata X, Bersumno XVI Cinna XII Skodra.

Pomenuti putni pravac istraživan je i arheološki. Prve podatke o njemu dao je A. Evans, nešto kasnije Prašnikar, Šober i Sergejevski. Jedan rimski natpis, pronađen u selu Riječanima, zapadno od Nikšića, potvrdio je da je tuda prolazio važan trgovački put na kome je upisano postojanje kastela Salthua. Na lokalitetu Suntutlija postojalo je značajno rimsko naselje. Današnje ime ovog lokaliteta nesumnjivo predstavlja samo iskvarenu formu starog imena Salthua. Kastel Salthua može se izjednačiti sa prvim Sallunto na Pojtingerovoj tabli

⁴² Adnan Prekić, *nav.djelo*, str. 52.

koji se nalazi između Leusinija i Anderbe.⁴³ Na trasi ovog puta poslije svih stručnih arheoloških istraživanja pronađeno je nekoliko miljokaza od strane kako je već napomenuto zaljubljenika u starine i koji ih čuvaju na svojim posjedima. Nažalost, naše društvo nije našlo za shodno da se ovaj lokalitet bolje istraži i turistički valorizuje.

Od kraka ovog glavnog puta odvajalo se više putnih pravaca o čemu svjedoči brojni miljokazi, utvrđenja, nađeni novac, grnčarija. Tako je u selu Zavrhu, sjeverno od današnjeg Nikšića na desnoj obali Zete, kuda je prolazi rimski put pronađen novac cara Nerona i jedna bronzana statua. Na rijeci Moštanici pored mosta pronađen je rimski novac, fragmenti miljokza, keramika. Takođe, arhitektonski ostaci i novac pronađeni su i u selu Ozrinićima. Sve ovo upućuje na zaključak da je preko Anderve išao važan trgovački put od Skadra koji se upravo u Andervi granao u dva pravca: jedan prema Hercegovini a drugi prema sjeveru današnje Crne Gore.⁴⁴

Rimski most na Moštanici

Na trasi sporednog puta koji je išao od Nikšića prema Trebinju preko Grahova nalazi se jedan od najstarijih objekata iz ovog perioda, rimski most na rijeci Moštanici u blizini Nikšića. Most je dugačak preko 40 i širok nešto više od dva metra sagrađen je u 3. vijeku nove ere od kamenih blokova pravilnog oblika. Stubovi na kojima se most nalazi široki su dva metra i formiraju pet skladnih lukova širokih preko pet metara. Između centralnih lukova

⁴³ *Istorija Crne Gore, knj.I, str. 169.-170.*

⁴⁴ *Isto, str.172-173.*

mosta nalaze se četiri mala otvora, koja služe za propust vode u slučaju velikog vodostaja rijeke Moštanice.⁴⁵

Na lokalitetu Riječani, koje se nalazi sjeverno od Vilusa, pronađeni su brojni materijalni ostaci iz rimskog perioda.⁴⁶ Ovaj lokalitet presijecao je stari Rimski drum Skadar-Narona o čemu nam svjedoči stara rimska karta, glavnih komunikacija, rimske imperije *Tabula Peutingeriana*, rađena u III vijeku nove ere. Sedamdestih godina XX vijeka u Riječanima je pronađen rimski miljokaz sa natpisom. (Miljokazi su postavljani na najprometnijim cestama i označavali su rastojanje između mjesta. Jedna milja-1000 rimskih koraka, odnosno 1478,5 m). Ovaj miljokaz, jedini je sačuvani sa natpisom od Cavtata (Epidaurusa) do Kusida.⁴⁷

Istraživanja u današnjim Riječanima vršio je čuveni ruski naučnik Dimitrije Sergejevski. On je konstatovao postojanje rimskog kastela (tvrđave) na mjestu Suntulija u Riječanima⁴⁸.

U Riječanima su pronađeni brojni materijalni ostaci iz rimskog perioda: kamene, ploče sa natpisima i crtežima, hram, rimsko groblje, novac iz različitih perioda rimske vladavine, skulptura glave cara Vespazijana, keramka, oružje, rimski bunar, kip lava i dr. Interesantno je napomenuti da je najveći dio ovih predmeta i lokaliteta otkrio mještанин pokojni Jovan Spasojević, veliki zaljubljenik u istoriju o čemu može posvjedočiti arheološka zbirka u nikšićkom muzeju ispod koje se nalazi Jovanovo ime⁴⁹. Sallunto, odnosno Riječeni su prava arheološka oaza na tlu Crne Gore koja je privukla pažnju arheologa iz cijele Evrope a najviše su istraživanja vršili Poljaci⁵⁰. Intersovanje crnogorskih arheologa za ovaj bogati lokalitet počinju tek od 2003. godine.

⁴⁵ Adnan Prekić, *nav.djelo*, str. 53-54.

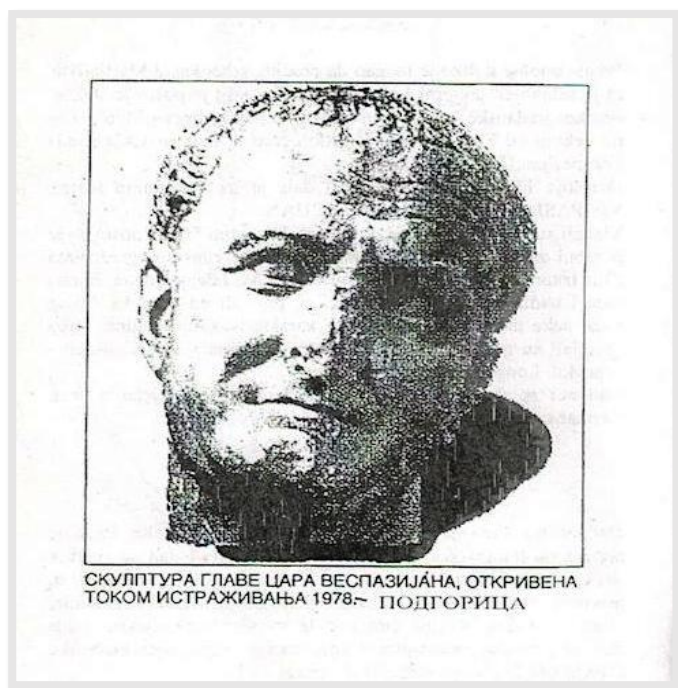
⁴⁶ Milivoje T. Baćović, *Riječani K(astrum) Salthva arheološki zapis*, Nikšić, 2006, str.2.

⁴⁷ *Istorija Crne Gore, knj.I*, str.170.

⁴⁸ Dimitrije Sergejevski, *Rimska cesta od Epidaurusa do Anderbe*, Glasnik zemaljskog muzeja B i H, Sarajevo. 1962, str.87.

⁴⁹ Pokušali smo da ovu zbirku iz muzeja slikamo ali zbog rekonstrukcije istog nije bilo moguće ući.

⁵⁰ Milivoje Baćović, *Isto*, str.2-33.

Skulptura glave cara Vespazijana pronađena u Riječanima.

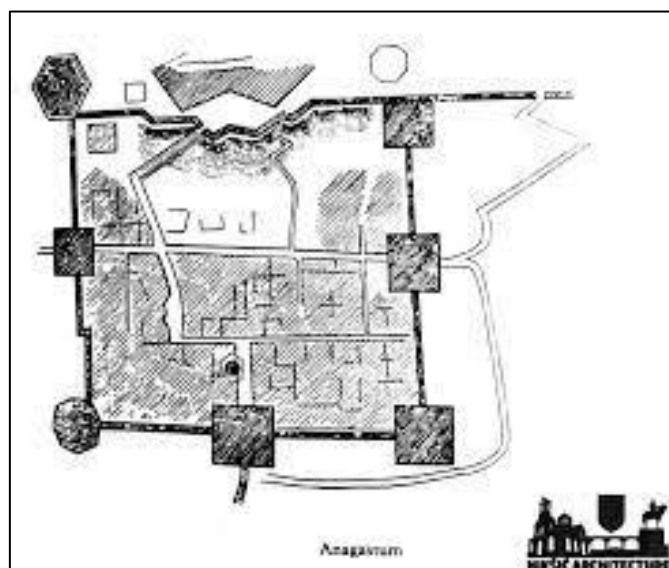
Osim Riječana najznačajnija rimska naseobina na prostoru Nikšića svakako je Anderba.

Anderba se kao rimska naseobina pominje u dva rimska pisana spomenika. Prvi je tzv. *Itinerarium Antonini*, koji potiče iz I vijeka, a drugi je *Tabula Peutingeriana*, karta glavnih rimskih komunikacija, rađena vjerovatno u IV vijeku. U oba ova popisa, na komunikaciji Skodra (Skadar)-Narona (kod današnjeg Metkovića), pominje se i stanica Anderba, šesta po redu od Skadra do Narone. Andreba je ležala na raskrsnici ovih važnih puteva. Naziv je ilirskog porijekla, pa je teško vjerovati da bi ovoj usputnoj stanici Skodra-Narona, Rimljani davali ilirsko ime, što upućuje da je Anderba postojala u vrijeme izgradnje rimskih komunikacija. Još sa sigurnošću nije utvrđeno je li Anderba bila samo putna stanica, vojno utvrđenje ili neko veće naselje. Da je Anderba bila veće naselje, potvrđuju ostaci rimskog vodovoda, u istočnom dijelu Nikšićkog polja koji se snabdijevao vodom sa izvora Jablanice u Župi nikšićkoj. Tačan lokalitet Anderbe nije utvrđen, ali se pretpostavlja da se nalazila u zapadnom dijelu Nikšićkog polja, o čemu svjedoče nalazi novca iz rimskog perioda na toj lokaciji.⁵¹

⁵¹ *Istorija Crne Gore, knj. I, str. 169-173.*

U toku gotskih provala na granice Rimske imperije(459), Rimljani su za odbranu Anderbe, podigli manje utvrđenje. Rimsko utvrđenje castrum Anderba, opustjelo je krajem V vijeka u vrijeme najezde Istočnih Gota. Najmlađi arheološki nalaz na ovom lokalitetu je jedna fibula iz IV vijeka. Srednjovjekovno ime Nikšića-Onogošt (Anagastum) izvedeno je od ličnog gotskog imena Anagast.

Kastrum Anagast nalazi se u samom Nikšiću. Na ovom mjestu je u kasnorimskom periodu, sudeću po nalazu novca cara Valentijana II (375-392), bilo neko sporedno utvrđenje, koje su Istočno Goti porušili i dali mu svoje ime, najvjerovatnije prema komandantu (*comes*) koji je upravljao ili gradio novi kastrum. Najstariji istorijski podaci o srednjovjekovnom Onogoštu potiču iz Dubrovačkog arhiva iz 1272. godine, gdje se on naziva imenom Anagastum⁵².

Plan Rimskog Anagastuma

⁵² *Leksikon Crne Gore, knj. I, str. 27-28; vidi još: Istorija Crne Gore, knj. I, str. 253-255.*

3. NASLJEĐE SREDNJEG VIJEKA

Od kraja V vijeka prostor rimske provincije Prevalis nalazi se pod udarom Ostrogota, a od polovine VI vijeka sve češći su upadi avarskih i slovenskih plemena. Prvobitni pljačkaški pohodi, a kasnije i proces naseljavanja Slovena na prostor današnje Crne Gore, potpuno će do kraja VI vijeka zaustaviti sve graditeljske i umjetničke tradicije prisutne u prethodnom periodu. Starosjedilačko romansko i ilirsko stanovništvo povlači se u primorske gradove ili planine, u kojima se bavi stočarstvom, dok slovenske mase naseljavaju plodne župe u dolinama rijeka, gdje zasnivaju prve zajednice. U tom kontekstu nastaje period stagnacije svih graditeljskih tradicija na prostoru današnje Crne Gore sve do početka IX vijeka.⁵³

Stara župa Onogošt se pominje u *Ljetopisu popa Dukljanina*. Prvi put Onogošt se spominje u sastavu župe Podgorje. Po imenima župa vidi se da se oblast Podgorje nalazila između primorskih zemalja i Raške i da je obuhvatala planinski predio od Koma preko Nikšića i Durmitora, Gacka i Nevesinja do rijeke Neretve. Drugi put u Ljetopisu naziv Onogošt je naveden, u vezi s događajima iz druge polovine X vijeka. Naime, poslije pada Raške pod vizantijsku vlast, nepoznati raški župan zatražio je utočište kod dukljanskog kralja Predimira. Izbjegli raški župan s porodicom satao se s dukljanskim kraljem u župi Onogošt. U *Ljetopisu popa Dukljanina*, Onogošt sa okolnim župama se pominje i treći put, tamo gdje se kaže da ih je kralj Đorđe dao na upravu Dragilu poslije ponovnog povratka na presto, dakle bratu svrgnutog kralja Grubeše.⁵⁴

Ime Onogošt se pominje i u dubrovačkim arhivskim knjigama 1272. do 1401. godine. Najstariji objavljeni arhivski dokument o Onogoštu datira od 15. decembra 1280. godine. Dokument je takođe iz dubrovačkog arhiva, ali se sve do 1382. pominje još pod nazivoma Anagastum. Srednjovjekovni Onogošt se pominje i u spisima kotorskog arhiva godine 1440. Iz srednjovjekovnih istorijskih spomenika se vidi da se Onogoštom nazivao i grad i njegova župa.⁵⁵ Župa Onogošt obuhvatala je današnje Nikšićko polje.⁵⁶

⁵³ Adnan Prekić, *nav.djelo*, str. 79.

⁵⁴ Slobodan Raičević, *nav.djelo*, str. 18-19.

⁵⁵ Petar Šobajić, *Nikšić(Onogošt)*, Nikšić, 2017. (reprint izdanje), str. 12-16.

⁵⁶ *Istorija Crne Gore, knj.I*, str. 315.

Od sredine VII vijeka unutrašnjost Crne Gore postaje prostor koji kontrolišu slovenska plemena. Slovenske plemenske zajednice naseljavaju uglavnom plodne krajeve, takozvane župe, u kojima formiraju plemenske zajednice.

Vremenom se iz ovih plemenskih organizacija stvara jedna vrsta plemenske aristokratije, koja će objediniti vlast na jednoj teritoriji u formi župe ili kneževine. Ova prva srednjovjekovna vlastela vremenom će započeti s izgradnjom utvrđenja od drveta na dominantnim lokacijama, čime će potvrditi vojnu u upravnu dominaciju na određenom prostoru. Oko utvrđenja doći će do formiranja pazara, čime će ova naselja prevazići svoju prvobitnu vojnu funkciju i prerasti u lokalne ekonomske i trgovačke centre. Osim srednjovjekovnih utvrđenja/naselja, na prostoru današnje Crne Gore podignut je i niz vojnih utvrđenja. Oni se izgrađuju nakon XV vijeka i dolaska Osmanlija na ove prostore.⁵⁷

Najstariji pomen srednjovjekovnog (slovenskog) Onogošta nalazimo u *Hronici* popa *Dukljanina (Barskom rodoslovu)*. Istoričar Stojan Novaković je smatrao da je stari Onogošt u ranom srednjem vijeku morao biti ne samo sjedište župe, nego i centar oblasti Podgorja. U Podgorju su se nalazile župe: Onogošt, Komarnica, Piva, Gacko, Nevesinje, Viševo (današnji Borač), Rama, Debrč, Morača i Kom.⁵⁸ Naziv oblasti Podgorje počinje da isčezava krajem X i početkom XI vijeka sa pojavom novog imena Zeta. Onogošt je ostao u sastavu Gornje Zete sve do njenog pripajanja Raškoj državi 1183. godine. U državi Nemanjića Onogošt je sačuvao važnost trgovačkog i karavanskog centra.⁵⁹

Prvi put se u aktima Dubrovačkog arhiva pominje 1401. godine. U Kotorskom arhivu 1333. godine.⁶⁰

Pored istorijskih izvora koji pominju Onogošt u srednjem vijeku, i slavni arheolog Artur Evans potvrdio je da je Onogošt bio važno srednjovjekovno naselje čije jezgro čine Donji grad, lociran sa istočne strane uzvišenja, i Gornji grad, sagrađen na stjenovitom grebenu koji dominira okolinom. Donji grad je bio zaštićen sa svih strana ; sa zapadne prirodnom stijenom i sagrađenim objektima na njoj, a visokim gradskim zidinima sa sjeverne, istočne i južne strane. Na sredini i uglovima zidova nalazile su se odbrambene kule.

⁵⁷ Adnan Prekić, *nav.djelo*. str. 95-96.

⁵⁸ Slobodan Drobnjak, Sait Š. Šabotić, *Muslimansko/Bošnjačko stanovništvo onogoškog-nikšićkog kraja 1477-2003*, Podgorica, 2005, str. 29-30

⁵⁹ Isto, str.32.

⁶⁰ Bogumil Hrabak, *Nikšić do početka XIX veka*, Beograd, 1997, str. 19.

U grad se ulazilo kroz tri zasvođene kapije koje su se nalazile u prizemlju svake središnje kule. Ulazne kapije povezivale su ulice koje su se sjekle pod pravim uglom u centru grada.

Da je srednjovjekovni Onogošt sagrađen na temeljima rimskog kastruma Evans je zaključio na osnovu njegovog kvadratnog plana, karakterističnih kula i po konstrukciji donjih dijelova gradskih zidina⁶¹.

Srednovjekovni Onogošt bio je raskrsnica važnih karavanskih puteva. U XIII vijeku u Onogoštu je ustanovljena i carina, a formiran je i trg gdje se obavljala trgovina raznom robom, najviše stočnim proizvodima sa trgovcima iz Primorja. Razvijenost trgovine u Onogoštu potvrđuju i *primjerci* pronađenog novca. Naselje Onogošt je bilo smješteno ispod grada-tvrđave. Od tog naselja nijesu sačuvane nikakve građevine što potvrđuje tezu da su bile građene uglavnom od drveta, i da su u borbama u drugoj polovini XV vijeka uništene u požaru.

U istorijskim izvorima za Onogošt je prvi put upotrijebljeno ime Nikšić (po plemenu Nikšić) početkom XVI vijeka i to u jednom kotorskom dokumentu iz 1518. godine.⁶²

Osim Onogošta na prostoru savremene opštine Nikšić, nalazi se još nekoliko utvrđenja: Jerinin grad u Župi Nikšićkoj, utvrđenje Budoš i Gradina.

Najpotpunije podatke o tzv. Jerininom gradu u Župi Nikšićkoj ostavio je Pavle Apolonovič Rovinski.

Pavle Apolonovič Rovinski (1831-1916) bio je ruski historičar, etnolog, antropolog, filolog i botaničar. U Crnu Goru došao je 1879. godine i sa prekidima ostao u njoj 27 godina. Izučavao je crnogorsku istoriju, kulturne i obrazovne prilike, stanovništvo, kulturno-istorijske spomenike i dr. Prešao je čitavu Crnu Goru pješke i to u crnogorskom odijelu. U narodu je bio jako omiljen i cijenjen a i na crnogorskom dvoru. Tako je u čuvenoj ediciji u više tomova pod nazivom: *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti* ostavio dragocjene podatke o Nikšiću, kao i o cijelom nikšićkom kraju. Mi ćemo navesti jedan od njih, a to je njegovo viđenje Jerininog grada u Župi.

⁶¹ Slobodan Raičević, *nav.djelo*, str. 37.

⁶² Slobodan Drobnjak, Sait Šabotić, *nav.djelo*, str. 36.

Između ostalog on piše: „ ... Župa je smještena u dolini r. Gračanice, a grad se nalazi u vrhu te doline blizu u njoj zadnjeg sela Morakova na desnoj obali Gračanice, na prilično visokom brdu. S južne strane ga zaobilazi potok Smrdan, naokolo se prostiru doline, a iza njih visoke planine Prekornice, odakle se u posljednje vrijeme s probijanjem kolskog puta dovozi drvo u Nikšić. Grad ima nepravilan oblik zato što zid ide rubom planine, koji ga i iskrivljuje, ali uglavnom on predstavlja pravougaonik. S tri strane se taj brijeg spušta okomito i samo s jedne, iako se i njome treba uspinjati, nema veće strmine. Tamo je i jedina kapija.

Spoljni zidovi, kolko su ostali čitavi, kvalitetno su ozidani krupnim kamenom, ali je vrlo malo ostalo čitavo. A unutra je sve srušeno, tako da se ne mogu primijetiti ni temelji zidova, koji su ga morali dijeliti na dijelove. Može se samo primijetiti da je bio dijeljen na tri približno jednaka dijela. Prva dva odjeljenja od ulaza kroz kapiju sada su zatrpana tucanikom, a prije su to mogli biti rezervoari za vodu. Postoje dvije kule i dva ispusta u obliku bastiona. Eto to je sve što se može vidjeti...”⁶³

Rovinski ne pominje zašto je ovaj grad u narodnom predanju ostao zapamćen kao Jerinin grad.

Zato ćemo ukratko objasniti. Postoji legenda da je ovaj grad podigla Jerina, žena Đurđa Brankovića. Legenda je zasnovana na činjenici da se za mnoge gradove smatra da su građevine Đurđeve Jerine, ili kakao je narod nazivao Prokleta Jerina. Međutim, ova legenda se ne temelji na istorijskim izvorima.

⁶³ Pavle Apolonovič Rovinski, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti, tom IV*, Cetinje, Sr. Karlovci, Novi Sad, 1994, str. 504.

Jerinin grad u Župi Nikšićkoj

Ostaci srednjovjekovnog utvrđenja Budoš nalaze se u blizini Nikšića, na kamenoj stijeni brda Budoš. Utvrđenje je napravljeno na važnom strateškom mjestu s kojeg se moglo kontrolisati cijelo Nikšićko polje, posebno prolaz iz Nikšića prema župi Onogošt. Budoš se spominje polovinom XV vijeka kao utvrđenje velikaške porodice Kosača. Odbrambeni zid napravljen je od lomljenog kamena koji se spajao krečnim malterom, a od ostataka utvrđenja danas su sačuvani ostaci velike kule prema sjeverozapadu⁶⁴. Budoš je tipično utvrđenje poznog srednjeg vijeka, koje je šttilo i obezbjeđivalo prolaz od župe Onogošt do župe Ostrog⁶⁵.

Sjeverno od manstira Sv. Luke u Župi, iznad zaseoka Carine, sačuvani su ostaci starog utvrđenja koje mještani zovu Gradina. Ostaci ovog utvrđenja jedva da se danas vide. Konture zidova ukazuju da je tvrđava imala oblik trougla. Njegova najduža strana bila je ona prema jugozapadu i iznosila je oko 150 metara. Druge dvije strane, sjeverozapadna i sjeveroistočna, bile su kraće za trećinu najduže strane.

Da je ovdje postojalo neko utvrđenje pokazuju i sadašnji toponimi okolnih mjesta. Selo sa sjeverne strane Gradine nosi naziv Zagrada, a suprotno, na južnoj strani Gradine, postojeći zaselak zove se Podgradine ili Carine. Nije isključeno da se ovdje nalazila ona čuvena carina u Onogoštu što je u XV vijeku ubirala 10% u korist Sandalja Hranića.

⁶⁴ Adnan Prekić, *nav.djelo*, str. 111.

⁶⁵ Slobodan Raičević, *nav.djelo*, str. 45.

Sudeći po položaju koji gradina zauzima izgleda da je utvrđenje nastalo u ranom srednjem vijeku⁶⁶.

Na prostoru Nikšića sačuvani su i materijalni ostaci ranohrišćanskog graditeljstva.

Ranohrišćansko nasleđe na prostoru Crne Gore, u najširem smislu, predstavlja sintezu antičkih umjetničkih sadržaja i novih pravaca formiranih pod uticajem hrišćanstva. Ranohrišćansko nasleđe Crne Gore pojavljuje se kroz ostatke različitih ranohrišćanskih hramova, ali kroz različite forme dekorativne umjetnosti s hrišćanskim motivima u kamenu i keramici.⁶⁷

Na prostoru Nikšića iz srednjivjekovnog perioda jedino je sačuvana crkva Sv. Petra i Pavla, koja se nalazi u gradskom groblju, u podnožju sabornog hrama Svetog Vasilija Ostroškog.

Od najstarijeg hrama Sv. Petra i Pavla, koji je postojao u srednjem vijeku, skoro da nije sačuvano ništa. Jedino djelimično uočljiv zid na mjestu sadašnje oltarske pregrade mogao bi biti dio neke starije sakralne građevine. Na pragu zapadnog ulaza razaznaju se latinska slova, ona bi mogla biti znak da se u blizini nalazi neki rimski lokalitet, naselje ili nekropla, sa koje je dopreman materijal za obnovu ili dogradnju postojeće crkve.

Kada je crkva podignuta tačno se ne zna. Postoji predanje da je to bila najstarija crkva u staroj Hercegovini i da je sagradio neki Petar Jakičić iz sela Rubeža (kod Nikšića). Predanje govori da je stara više od hiljadu godina, tj. da potiče iz prednemanjičkog perioda.

Međutim, ona po svojim stilskim osobenostima, načinu zidanja i konstrukciji ne može se vezivati za taj period. Najstariji dijelovi zida prepoznatljivi su u donjoj zoni istočnog dijela, nešto mlađi graditeljski poduhvat razaznaje se u istočnoj polovini hrama u dijelu gdje se razaznaju dijelovi zidnog slikarstva. Treća etapa obnove crkve vidljiva je iznad prostora sa živopisom i zapadnog zida sa zvonikom, koji predstavlja produženi naos i, najzad, četvrta, ujedno i najmlađa, etapa gradnje na crkvi ostvarena je prilikom zidanja zvonika. Istočna polovina sa apsidom, tj. prostor sa sačuvanim ostacima živopisa, nije stariji od XVII vijeka a dogradnja hrama sa zapadne strane zanimljiva je po tome što su u taj dio zida ugrađeni mahom stećci. Ta dogradnja mogla bi se vezivati za XVIII vijek. Tada su prošireni svi prozori

⁶⁶ Slobodan Raičević, *nav.djelo*, str. 45.

⁶⁷ Adnan Prekić, *nav.djel*, str.70.

na crkvi. Zvonik sa piramidalnim krovnim završetkom sagrađen je poslije oslobođenja Nikšića od Osmanlija. Zvonik počiva na četiri stupca iznad kojih se nalazi krstasti svod, a povrh njega sprat sa prostorijom koja ima otvore sa lučnim završetkom na sve četiri strane svijeta⁶⁸.

Crkva Sv. Petra i Pavla u Nikšiću

Drugu grupu sakralnih srednjovjekovnih spomenika predstavljaju stećci. Oni su zastupljeni i u znatnom broju sačuvani skoro na cijelom području Nikšića.

Najveći broj stećaka nastao je između druge polovine XII i kraja XVI vijeka. Iako do kraja nije potpuno razjašnjeno to pitanje, postoje mnoge činjenice koje ukazuju na povezanost stećaka s takozvanom Crkvom bosanskom, odnosno bogumilima. Crkva bosanska i prostor koji je zauzimala u velikom dijelu se poklapaju s pojavom ovakvih nadgrobnih spomenika. Tu tezu potkrepljuje i način sahranjivanja u ovim grobnicama. Bogumili nijesu mrtve sahranjivali pored crkava, već na prostoru na kojem su živjeli, u blizini njihovih kuća, na planinskim zaravnima, brežuljcima i livadam, što je u skladu s nekim načelima Crkve bosanske. Ozbiljan problem u prihvatanju tumačenja da su stećci nadgrobnici pripadnika Crkve bosanske, predstavlja činjenica da se oni pojavljuju od druge polovine XII vijeka, dok Crkva bosanska postoji tek od tridesetih godina XIII vijeka.⁶⁹

Najrasprostranjeniji primjeri nadgrobnih biljega su: pravougaone ploče, spomenici u obliku sanduka različitih visina i sakrofazi. Najviše se upotrebljavala ploča, najmanje

⁶⁸ Slobodan Raičević, *nav. djelo*, str. 64-65.

⁶⁹ *Isto*, str. 127-128.

sakroflag, jer je teži, skuplji i skoro uvijek bogato ukrašen. Ploča kao obilježje groba najstarija je po postanku. Nijedan sakroflag, međutim, ne može datirati prije kraja XIV vijeka. Kamen sanduka i sakroflaga nije nikada iznutra isklesan, odnosno izdubljen, kako bi se pokojnik u njega položio, nego je od jednog komada, a grob se uvijek nalazi ispod njega. Nekropole su različitih visina, od skupine od nekoliko stećaka do većih grobalja od dvije stotine do tri stotine primjeraka.⁷⁰Na području opštine Nikšić nalaze se brojne nekropole stećaka. One su uglavnom kocentrisane na brežuljcima, pored puteva i oko srednjovjekovnih crkava. Obično se u središnjem dijelu nekropole nalaze stećci većih dimenzija, dok su oko njih grupisani niži u obliku sanduka i ploče. U narodu se ove nekropole nazivaju grčkim grobljima, a nadgrobni spomenici stećci ili mramori.⁷¹Na velikom broju stećaka nalaze se klesani ukrasi i natpisi. Kao dekorativni elementi na njima se javljaju vegetabilni i zoomorfni motivi, ornamentika cik-cak trake, simbolični motivi kruga, mjeseca, sunca, rozeta, scena iz lova.⁷²

Na teritoriji opštine Nikšić evidentirane su na sledećim lokalitetima: kod crkve Sv. Petra i Pavla, u Počekovićima, crkve Sv. Arhangela Mihaila u Podgradini kod Velimlja, crkve u Počekovićima, u Podljetu, Barama Božovića (pod Uzdomirom), Grebnice u Cerovici, Bobotovo groblje, Vlatkovići (Golija), Bogetići, Željev Do pod Stražištem, Smrduša (kod Podbožura), Stuba, Balosave, Šipačno, Lukovo, Potkupiće, Višnjića Do (Golija), Prevale, Trepča, Pilatovci, Tupan (Banjani), Vilusi, Mokri Do, Vračenovići, Miruše, Štrpca, Maočići, Broćanac Nikšićki, Gornje Polje, kod Grahova, Klenak, Zagrad, Mijlje Polje, Glibavac, Liverovići, Carine, Broćanac Baćovića, Spila, Broćanac Budoški, Peraj Do, Vir (Gornje Polje), Opačka (pod Budošom), Perast (kod Vira), crkva Sv. Nikole u Grahovu, Milovići (Velimljsko Polje, Moštanica, Ništice (Golija), Koravlica, Macavare (kod Velimlja), Proplanak (kod Vidrovana) i Riječani⁷³.Zapise o nikšićkim stećcima prvi je ostavio engleski arheolog Artur Evans uskoro nakon oslobođenja Nikšića od Osmanlija (1877). Ruski naučnik Pavle Apolonovič Rovinski ostavio je dragocjene podatke o mnogim nekropolama stećaka sa područja današnje opštine Nikšić. Između ostalog on piše: „Ovdje smo proveli dva dana i razgledali čitavu okolinu na istok do Bjelanovića, na jug do Tupana, na zapad do Vrbice i usred toga kraja Ljut, Zaljut i Podljut, gdje su sva groblja stara. Osim ploča tu se nalaze tzv.

⁷⁰ *Istorija Crne Gore, knj.2*, Titograd, 1970, str. 468-469.

⁷¹ Vladislav Kasalica, *nav.djelo*, str.119.

⁷² Isto, str.121.

⁷³ Montenegrina.net/pages1/istorija/nemanici/steci/-u-cg-predrag-malbaša-i-tijana-samardic.html(pristupljeno 26. VI 2023.)

sanduci-u obliku sakrofaga i u isto vrijeme mnogo ploča s uklesanim krstovima najrazličitijih oblika i krstova bez ploča.“⁷⁴

Stećci, Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine i Hrvatske su na Listi svjetske baštine UNESCO-a.⁷⁵

Dio dislociranih stećaka u dvorištu Zavičajnog muzeja u Nikšiću

⁷⁴ P.A.Rovinski, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti, tom IV*, Cetinje, S.Karlovc, Novi Sad, 1994, str. 495.

⁷⁵ [Montenegrina.net/pages1/istorija/nemanici/steci/u-cg-predrag-malbasa-i-tijana.samardic.html](https://montenegrina.net/pages1/istorija/nemanici/steci/u-cg-predrag-malbasa-i-tijana.samardic.html)(pristupljeno 26.VI 2023.9

4. OSMANSKO NASLEĐE

Najreprezentativniji sačuvani ostaci profane arhitekture na području Nikšića su: utvrđenje Onogošt (Nikšić), Hadži-Ismaïlov most na Duklu, osmanska utvrđenja u klancu Duga, nekoliko bunara i nekolike kuća u centru današnjeg Nikšića. Svakako, da je u Nikšiću postojao veći broj kuća iz osmanskog perioda kojima su novi vlasnici promijenili izgled ili su pak porušene.

Zbog čestih sukoba plemena Nikšić i susjednih plemena protiv Osmanlija, koje su od Grdanovog ustanka (1597) skoro trajale neprekidno, uticali su da Osmanlije ostvare svoj plan kojim se još od 1661. godine nosio Ali-paša Čengić od Hercegovine, da podignu grad na Onogoštu.⁷⁶

Budući da su crnogorska i herecegovačka plemena uzela učešća na strani Mletačke republike u Kandijskom ratu (1645-1669) i Morejskom ratu (1684-1699) i da je Osmansko Carstvo izgubilo veliki dio teritorija moralo se pristupiti nekim mjerama koje bi osigurale osmansku vlast u osvojenim teritorijama.⁷⁷ Tako su Osmanlije pravovremeno pristupili organizovanju nove odbrabene linije i podizanju novih graničnih utvrđenja. Obnovu tvrđave Onogoš Osmanlije su tek ostvarile nakon Karlovačkog mira (1699) i to kada je za pašu u Hercegovini postavljen Redžep Šejić. Paša je u oktobru 1699. godine obećao amnestiju Hercegovcima, a tek početkom 1701. otpočeo je gradnju tvrđava u Onogoštu i Trebinju. Dovršenje tvrđave u Onogoštu paša nije dočeka jer su ga ubili Drobnjaci 1703. godine. Pored grada koji su Osmanlije obnovile, ubrzo se formirala i osmanska čaršija.⁷⁸ Kasnije je grad proširen i još više utvrđen. Obimniji radovi izvođeni su 1700. do 1705. godine. Onogošt je uskoro postao najveća i najznačajnija osmanska tvrđava i vojno uporište u Hercegovini. Njegova posada tada je brojala više stotina vojnika⁷⁹.

⁷⁶ Veljko Šakotić, *Nikšić-Onogošt*, str. 58.

⁷⁷ Vidi opširnije. Živko M. Andrijašević, Šerbo Rastoder, *Istorija Crne Gore*, Podgorica, 2006, str. 103-107

⁷⁸ Slobodan Raičević, *nav.djelo*, str. 42.

⁷⁹ *Istorija Crne Gore, knj.III*, Titograd, 1975. str. 523-524.

Onogošt se prvo razvija kao gradsko naselje unutar zidina a kasnije i van njih. Prve kuće među zidinama Donjeg grada sagradili su Muslimani izbjegli iz Risna i Novog⁸⁰. Dubrovčani to naselje već 1712. godine nazivaju „ nova varoš Nikšića“. Za Osmanlije je on kasaba Onogošt. U njemu je sjedište nahije, kadiluka i kapetanije. Nikšićki kadija se još dugo vremena nazivao kadijom novskog kadiluka, što govori da su organi turskih vlasti i sudstva iz Novog prešli u ovaj grad i u njemu nastavili da obavljaju svoje funkcije za te krajeve⁸¹.

U prvim godinama XVIII vijeka u tvrđavi je bilo oko 1000 osmanskih vojnika. Onogošt se dijelio na Gornji i Donji grad. Gornji grad ležao je na glavici iznad polja, u dužini od 250 metara. Bedeme su činili kameni blokovi debljine i do 4 metra, na kojima je bio veliki broj puškarnica. Na sjevernoj i južnoj strani grada postojale su visoke odbrambene kule naoružane topovima. Donji grad je takođe bio obezbijeđen. Osim što se nalazio u okviru bedema posjedovao je i dvije kule na kojima je bila raspoređena pješadija. Na jednoj od ovih kula bio je glavni ulaz u grad. U donjem dijelu grada stanovali su prvi stanovnici Onogošta. Ovo naselje sagradile su muslimanske izbjeglice sa primorja. Njihove kuće su bile najstarije, a zbog malog prostora u utvrđenju bile su zbijene i sa uskim krivudavim ulicama-sokacima. Vremenom se i van zidina formira varoš, u kojoj su se kasnije izdijelile mahale.⁸² Nikšićki grad se dijelio na sljedeće mahale: Grudska, Piperska, Ferizovića, Spuška, Podgorička i Hercegovačka⁸³. Nazivi mahala nam govore odakle se doseljavalo stanovništvo i kako se grad širio van zidina.

Podatke o Nikšićkoj tvrđavi ostavio je i turski general-major Ibrahim Halil Sedes⁸⁴. Između ostalog on piše: „Nikšićka tvrđava: ova tvrđava nalazi se u pravcu Hercegovine, veoma blizu crnogorske granice, na izlazu iz klanca Duge i na početku Ostroškog klanca. Shodno tome, u ovom pravcu bila je od značaja koliko i Podgorička tvrđava na jugu. Grad je bio opasan jednim zidom i bio je zaštićen i ojačan sa pet visokih kula. Osim toga, odbrambeni krug je utvrđen i ojačan sa četiri posebne tabije i kule. Od odvojenih kula najvažnija je bila

⁸⁰ Veljko Šakotić, *Nikšić -Onogošt*, str. 59.

⁸¹ *Istorija Crne Gore, knj. III*, str. 523.

⁸² Jovan Muhadinović, *Život u gradovima Crne Gore od pada pod tursku vlast*, MATICA, br.87, jesen 2021, str.155.

⁸³ Bajro Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, Podgorica, 2005, str. 123.

⁸⁴ Ibrahim Halil Sedes, rođen je u Istabulu. Njegov otac je bio Sulejman Haki paša, veteran osmansko-ruskog rata u godinama 1877-1878, guverner i komandant Pljevalja, a i član Otomanske skupštine. (Prevod njegove knjige: *Osmanski vojni pohod na Crnu Goru 1876-1878*. godine izašao je iz štampe 2022. godine. Priređivač je Šerbo Rastoder)

kula na brdu Čađalica, u južnom dijelu tvrđave. Nikšićka tvrđava je izgrađena na stjenovitom brdu viskom 649 metara, koje se nalazilo nasred ravne kotline. Kako je ova kotlina koja liči na orlovo gnijezdo, bila prilično velika, veoma je bila pogodna za odbranu, a posebno u to vrijeme.⁸⁵

Od kraja XVII vijeka do 1883. godine, Onogošt (Nikšić) će se razvijati u stilu orijentalnih gradova koji su bili pod osmanskom vlašću. U njemu će biti podignuto više raznih vjerskih i drugih objekata, koji su gradu davali izgled vojnog, tranzitnog i trgovačkog mjesta⁸⁶. Osmanska posada ostala je u Onogoštu (Nikšiću) do 27. avgusta (po starom kalendaru) 1877. godine, kada je vojni zapovjednik miralaj Skender-beg predao ključeve grada knjazu Nikoli Petroviću.⁸⁷

Crtež A. Evansa-osmanski Onogoš

Današnji izgled osmanskog Onogošta

Snabdijevanje osmanskog Onogošta (Nikšića) u velikoj mjeri je zavisilo koliko su bile sigurne i obezbijeđene glavne komunikacije. Najznačajnija komunikacija za osmanski Nikšić bila je ona koja je povezivala Skadarski i Hercegovački sandžak i koja je prolazila kroz Nikšić, dalje je išla klancem Duga prema Pljevljima, a jedan krak toga puta odvajao se prema unutrašnjosti Hercegovine.

Duga je klanac koji se proteže između Nikšića i Gatačkog polja, dužine oko 40 km a širine oko 7 km. Da bi se zaštitili od iznenađenih napada i hranu nesmetano dopremali u Nikšić Osmanlije su odlučili da se pristupi podizanju utvrđenja kroz klanac Dugu. Za izgradnju tvrđava kroz Dugu bio je zadužen Mustaj-paša a za nekoliko godina podignuta su utvrđenja

⁸⁵ Ibrahim Halil Sedes, *Osmanski vojni pohod na Crnu Goru 1876-1878*. (priredio Šerbo Rastoder), Novi Pazar, Podgorica, 2022, str. 77.

⁸⁶ Slobodan Drobnjak, Sait Š. Šabotić, *nav.djelo*, str. 67.

⁸⁷ Veljko Šakotić, *Nikšić-Onogošt*, str. 92.

na Presjeci, H(Ožinoj) poljani, Nozdrima i Zlostupu(Ništica). Kako je između njih bilo veliko rastojanje (skoro po dva časa hoda) to su vojnici između njih izgradili, na rastojanju od oko 2 km, manje kule zvane blokhausi, u kojima se moglo smjestiti po desetak vojnika sa jednim zapovjednikom. Da bi imali sigurniji i slobodniji prolaz do Nikšića osmanske vojne snage su posjekle šumu kroz klanac Dugu 1862. godine⁸⁸. Utvrđenja se počinju graditi nakon drugog Omer-pašinog pohoda na Crnu Goru. Strateški značaj Duge za Osmansko Carstvo bio je od velikog značaja jer u tom uzanom klancu izgradnjom utvrđenja sprečavala povezivanje crnogorskih i hercegovačkih ustanika tokom sve učestalijih pobuna. Osim toga ona se služile da bi se zaštitili osmanski karavani sa vojnom pratnjom koji su često bili napadani i pljačkani od strane crnogorskih i hercegovačkih četa.⁸⁹ Budući da su se utvrđenja nalazila na uzvišenja sa njih su imali dobre osmatračnice i mogli blagovremeno djelovati. Možda je već pomenuti H. Sedes najbolje opisao potrebu gradnje tvrđava i utvrđenja navodeći i opisujući osmanska utvrđenja u klancu Duga. „Crnogorci, koji nijesu civilioizovani narodi, malo po malo su iznenada prelazili granicu i tu i tamo nasilno vršili upade i napade, zbog čega je Osmanska država morala utvrditi mnoga mjesta iako je većina postojećih utvrđenja bila iz davnih vremena i sastojala se samo iz zidova, protiv vlade kojoj je nedostajalo teško naoružanje i kojeg uopšte nije bilo, ona su i dalje bila od koristi. Shodno tome, ona su imala značaj. Međutim, neke od ovih starih tvrđava i kula, kasnije su popravljene i ojačane i relativno snabdjevene novim teškim naoružanjem.“⁹⁰ Sedes navodi da je u klancu Dugi bilo izgrađeno 16 kula, ali da su neke od njih porušene i evakuisane tokom ustanka⁹¹.

I danas se u klancu Dugi mogu vidjeti ostaci osmanskih utvrđenja, puteva i bunara⁹².

⁸⁸ *Istorijski leksikon Crne Gore, knj. 3*, str. 582-583.

⁸⁹ Radmila Uskoković, *Crnogorci su gospodari u kršu, tu ih niko ne može pobijediti*, pobjeda.me Elektronsko izdanje), (pristupljeno 7.X 2023)

⁹¹ Ovdje se misli na ustanak 1775. u Hercegovini ratne operacije sa Crnogorcima 1876-1877. Sedes, *nav.djelo* 78.

⁹² Ibrahim Halil Sedes, *nav.djelo*, str. 75.

Nozdra

Presjeka

Zlostup

Odžina poljana

Osmanske vlasti, ali i pojedinci gradili su na teritoriji Nikšića mnoge bunare, jer su oni bili glavni izvor za snabdijevanje vodom kako vojske u utvrđenom gradu tako i stanovništva po mahalama, a posebno širom Nikšićkog polja koje je bilo bogato vodom.

Mnoge nikšićke muslimanske porodice nastanjene u nikšićkim mahalama u avlijama su imale svoje privatne bunare koji su po njima i nosili imena: Brunčevića bunar, Ljucin bunar, Mušović a bunar, Tuzović a bunar. Veliki broj bunara postojao je i van gradskog jezgra u OZRINIĆIMA, GLIBAVCU, KRNOVU i drugim mjestima. Većina njih danas ne postoji. Prepušteni su zubu vremena, ali i odgovornim graditeljima privatnih zdanja i vandalizmu pojedinaca. Najpoznatiji bunari koji danas postoje su: Pašinac, Gačevića bunar, Džidžića bunar, bunar Hasovac i dr.

Danas je teško locirati gdje su se svi ti bunari nalazili. Mnogima od njih su promijenjena imena, mnogi su zatrpani, dok su pojedini još u funkciji.

Zahvaljujući publicisti Maksimu Vujačiću, koji je u novinskoj reportaži u dva nastavka u Nikšićkim novinama (2001) dao značajne podatke o ovim bunarima, oni su otrgnuti od

zaborava i ukazano je na njihovu značajnu vrijednost kao dio kulturološkog nasleđa iz osmanskog perioda.

Bunar koji se nalazi u blizini centra Nikšića

Gašovića bunar

Za Osmanski Nikšić je jako bilo bitno da budu obezbijeđeni karavanski putevi i da hrana i druge potrebe za vojsku i stanovništvo budu blagovremeno isporučene zato su pored tih puteva podizane kule koje su istovremeno bile osmatračnice a u ratnim prilikama kao utvrđenja iz kojih se pružao otpor. Pored pomenutih utvrđenja u klancu Duga, izgrađena je i jedna kula na mostu na Duklu.

Most na Duklu je kameni most podignut početkom XIX vijeka. On je bio zadužbina uglednog Hadži-Ismaila Lekića po kome i nosi ime. Dug je 110 metara, a ukrašava ga osam

polukružnih nejednakih otvora. Mjesto na kome je most podignut je izuzetno važno i nije slučajno izabrano, jer se tu rijeka Bistrica ulijeva u Zetu. Preko mosta vodio je karavanski put prema Gacku i Mostaru, Foči i Višegradu. Most na Duklu štitila je kula na mostu. U kuli je bio smješten buljuk (četa) regularnog tabora vojske.⁹³

Hadži- Ismailov most na Duklu

Od velikog broja kuća iz osmanskog perioda malo njih je sačuvano. Iako se za neke kuće u današnjem Nikšiću pretpostavlja na osnovu arhitekture da su iz osmanskog perioda o njihovim prvim vlasnicima ne zna se ništa osim za jednu a to je kuća Fevzije Mekića koja se nalazi u samom centru grada.

Godine 1688. Mekići su se dosleli iz Kuća u Nikšić. Postojala je još jedna njihova kuća u Nikšiću ali je srušena 1884. godine kada je počela izgradnja centralnog trga nove varoši. Mekići su u vrijeme osmanske uprave držali Zavrh⁹⁴. Nakon oslobođenja grada tu je ostalo da živi svega 19 muslimanskih porodica (1882), među kojima i Muja Mekića Grude. U vrijeme Balkanskih ratova Mekići su iselili u Tursku i uzeli prezime Tara, prema rijeci Tari.⁹⁵ Novi vlasnici kuće djelimično su promijenili izgled, prije svega prozore i fasadu. Ipak, iznad ulaznih vrata i danas postoji jedan natpis. Kuća se nalazi u Karađorđevnoj ulici br. 6.⁹⁶

⁹³ Slobodan Drobnjak Sait Šabotić, *nav.djelo*, str. 287.

⁹⁴ Zavrh, selo u sjevernom dijelu Nikšićkog polja

⁹⁵ Iz ove porodice je čuveni turski biznismen Šarik Tara

⁹⁶ Maksim Vujačić, *U trag zaboravu, najstarija kuća u gradu*, Novine Nikšića, (elektronsko izdanje), 17. V 2017. (pristupljeno 4. X 2023.)

Kuća Mekića

Naseljavajući Onogošt, muslimansko stanovništvo ubrzo je počelo i sa izgradnjom sakralnih objekata. Širenjem grada povećavao se i broj takvih objekata tako da su u samom gradu postojale 4 džamije, dok ih je 5 bilo u široj okolini Nikšića.⁹⁷ Najstarija je bila džamija u Donjem gradu, a nju su podigli hercegovački muslimani, čim su došli u Nikšić. Ispred samih gradskih vrata bila je džamija Hadžidinuša, sada zidina, koju je podigao Hadži-Husejun Danević (iz Risna). Zidana je polovinom XVIII vijeka, a zvali su je i krnja džamija, jer nije imala minaret. Najveća i glavna bila je Pašina džamija, kod bunara Pašince, nedaleko od grada. Nju je zidao neki Mehmed-paša Gazija. Ne zna se kad je podignuta ali se smatra da je podignuta poslije Hadžidinuša džamije i da su nju išli otmeniji građani⁹⁸.

Na podrugčju van grada, postojale su sljedeće džamije: džamija u Nudolu⁹⁹ koja je podignuta 1817. godine. Bila je manjih dimenzija, bez minareta i pokrivena dvostrešnim krovom. Po iseljenju muslimanskog stanovništva iz Nudola, nakon bitke na Grhovcu 1858. godine, napuštena je. Knjaz Nikola je naredio da se džamija ne ruši, da se groblje ogradi. Kako je dugi niz bila izložena propadanju, sama se srušila. I sada joj se vide ruševine.¹⁰⁰

Kazanačka džamija (Golija) je zadužbina Osman-paše Kazanca, koji je rođen u Kazancima polovinom XVII vijeka i kao dijete odven u Istanbul. On je iz porodice Papovića. Bio je istaknuta ličnost. Godine 1675. postao je vezir i postavljen za namjesnika u Siriji. Bio je i vezir u Bosni 1683. odakle je premješten u Mađarsku gdje je i poginuo 1685. godine. U rodnom mjestu sagradio je džamiju, mekteb, medresu, šadrvan i saraje. Džamija je bila

⁹⁷ Slobodan Drobnjak, Sait Šabotić, *nav. djelo*, str. 280.

⁹⁸ Veljko Šakotić, Nikšić-Onogošt, str. 80.

⁹⁹ Nudo, selo jugoistočno od Grahova na granici sa BiH

¹⁰⁰ Bajro Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, Podgorica, 2001, str. 126.

viskoa oko 15 metara. Dio minareta postoji i danas, a kamen sa džamije upotrijebljen je za grdnju kuća¹⁰¹.

Ostaci džamije Osman-paše Kazanca (Golija)

Postojala je i džamija u Crkvicama¹⁰², nije poznato kada je sagrađena, ali se zna da je dvadeset godina nakon Berlinskog kongresa u Crkvicama bilo još 12 muslimanskih kuća sa 65 stanovnika. Džamija je obnovljena dobrovoljnim priložima mješatana.

Džamija u Goranskom rađena je na istom principu kao i džamija u Crkvicama.

Postojala je u džamija u Grahovu ali o njoj nema nikakvih podataka.¹⁰³

Jedina sačuvana džamija u Nikšiću nalazi se u dijelu grada koji se zove Grudska mahala. Podigao ju je Hadži Ismail Lekić iz bratstva Mehmednikića-Gruda 1804. godine (1219. po hidžri), na mjestu stare džamije koju su srušili Crnogorci sa Rusima prilikom jednog upada u Nikšić.¹⁰⁴

Hadži Ismailova džamija je jednostavna građevina. Kvadratna osnova je malih dimenzija, a objekat je pokriven četvorosvodnim krovom. U džamiju se ulazi kroz manje predvorje podijeljeno na dva dijela, u desnom je gasulhana, a u lijevom mektebska učionica,

¹⁰¹ Isto, str. 127-128.

¹⁰² Crkvice, selo na krajnjem sjeverozapadu nikšićke opštine na granici sa B i H

¹⁰³ Isto, str. 130-131.

¹⁰⁴ Petar Šobajić, *Nikšić-Onogošt*, Nikšić, str. 80.

odnosno kancelarija.¹⁰⁵ Molitveni prostor osvjetljava dnevna svjetlost sa ukupno 6 prozora. U zidu okrenutom prema Meki nalazi se mihrab, ovalna niša, prema kojoj se vjernici okreću prikom molitve. U tom dijelu stoji, odnosno sjedi, imam za vrijeme držanja darsa. Hadži Ismailova džamija ima i drveni minber tj. propovijedaonicu sa koje imam obavlja hutbu (propovijed). Ovaj dio se sastoji od prolaza u obliku jednokrakog stepeništa i završnog baldahina. U unutrašnjosti džamije nalazi se i mahfil galerija koja je smještena duž cijelog zida iznad glavnog ulaza. Uz desni zid džamije, sa vanjske strane, gledano sa glavnog ulaza, smješten je kameni minaret visine oko 15 metara. Pri njegovom gornjem dijelu nalazi se šerefet, koji služi mujezinu za pozivanje vjernika na molitvu.¹⁰⁶

Na kamenoj ploči iznad ulaznih vrata napisan je tursko-arapskim pismom, vrlo lijepo izrađen tarih (natpis) u kome stoji označeno kada i ko je zidao. Slova su čitka, poređana u dva reda, a na ploči je napisan sledeći tekst:

*U ime Boga, opšteg dobročinitelja Milostivog,
Ovu zgradu počeo je praviti do Sudnjega dana
Da bude u njoj svjetlosti
i Božjom pomoći bi dovršena,
u kojoj će raditi duše mrtvoga do njenog opstanka rahmet uživati
onaj koji je podigao ovu zadužbinu, a to je Hadži Smail 1219/1804.
neka Bog bude zadovoljan ovim njegovim radom, na Sudnjem danu,
neka mu duši valjdane
i neka je sa sačuva od paklene vatre.¹⁰⁷*

Hadži Ismailova Džamija pod zaštitom je države kao kulturno-istorijski spomenik¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Bajro Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, Almanah, Podgorica, 2001, str. 131.

¹⁰⁶ Slobodan Drobnjak, Sait Š. Šabotić, *nav.djelo*, str. 282.; Vidi još: Ahmed Mehmedović, *O Nikšiću-nekad i sad*, Glasnik VIS-a u SFRJ, br.4. Sarajevo, 1983, str. 560.

¹⁰⁷ Bajro Agović, *nav.djelo*, str. 131-132.

¹⁰⁸ Slobodan Drobnjak, Sait Š. Šabotić, *nav.djelo*, str. 282.

Hadži Ismailova džamija u Nikšiću

5. SAKRALNO NASLEĐE NIKŠIĆA XIX I XX VIJEKA

Prema nekim podacima, krajem XIX vijeka u Crnoj Gori je bilo oko 140 parohijskih i preko 200 seoskih crkava. Najviše ih je izgrađeno za vrijeme vladavine knjaza Nikole kada je podignuto preko 150 crkava. Graditelji ovih crkava uglavnom su bili lokalni majstori, a u arhitektonskom smislu, najveći broj su jednobrodne građevine od kamena s krovom na dvije vode. Orjentisane u pravcu istok-zapad, na istočnom dijelu. Imale su polukružnu apsidu a ulazna vrata na zapadnoj strani hrama. Na zapadnoj fasadi, iznad ulaznih vrata, nalazila se preslica s jednim ili tri zvana. Sjeverna i južna strana hramova uglavnom su bez prozora. U unutrašnjem dijelu izdvajao se ikonostas koji je odvajao oltar od središnjeg dijela hrama. Zidovi su uglavnom od bijelog maltera.¹⁰⁹ Važno je istaći da su mnoge crkve izgrađene i prije i XIX vijeka i to ne samo već pomenuta crkva Sv. Petra i Pavla. Crkve su podizane i u vrijeme osmanske vlasti poput sledećih: Crkva Sv. Jovana na Petrovićima (obnovljena 1830); ostaci stare crkve u Mioljem polju(Župa), crkva Sv. Nikole u Grahovu (obnovljena 1879); crkva Sv. Spasa u Dragovoljićima (Župa) podignuta krajem XVI vijeka; ostaci stare crkve u Vasilejvićima (Župa), podignuta krajem XVII vijeka; crkva Sv. Arhangela Mihaila u Petrovićima iz XVII vijeka; crkva Sv. Save u Velimlju(nije poznato kada je podignuta), obnovljena početkom XX vijeka; Crkva Sv. Đorđa na Trebjesi (podignuta početkom XVII vijeka), obnavljana više puta u XIX i XX vijeku; ostaci stare crkve na Viru (Gornje polje) iz XVIII vijeka (obnovljena 1995); Crkva Sv.Ilije na Planiku kod Petrovića (sagrađena polovinom XVII vijeka).¹¹⁰ Većina od ovih crkava obnovljena je u XIX i XX vijeku. Pored navedenih, na teritoriji oštine Nikšić postoji veliki broj bratsveničkih crkava (grobljanskih). Navedeni primjeri gradnje nam govore da je sakralno pravoslavno graditeljstvo postojalo i u vrijeme osmanske vlasti. Istina, neke od crkava su porušene, ali ne sve od strane osvajača, čime se mi nećemo baviti u ovom radu jer bi to pitanje moglo biti predmetom jedne opsežne studije.

Najznačajniji sakralni objekti na teritoriji opštine Nikšić iz perioda XIX i XX vijeka su: manastir Kosijerevo (on je podignut još u XIV vijeku i nalazio se na obali Trebišnjice. Poslije izgradnje brane premješten je u selo Petroviće, opština Nikšić, 1966. godine), manastir. Sv.

¹⁰⁹ Adnan Prekić, *nav.djelo*, str. 208-209.

¹¹⁰ Slobodan Raičević, *nav.djelo*, str. 49-69.

Luke u Župi Nikšićkoj, saborna crkva na Grahovcu, saborni hram Sv. Vasilija Ostroškog i katolička crkva Sv. Ćirila i Metodija.

Manastir Kosijerevo sa crkvom posvećenom Rođenju Bogorodice prvobitno se nalazio na lijevoj obali Trebišnjice, a 1966. godine je premješten u selo Petroviće, oko 40 kilometara udaljeno od Nikšića.¹¹¹

Vrijeme postanka Kosijereva nije poznato. A narodno predanje ga vezuje za XIV vijek. Istorijski izvori prvi put bilježe Kosijerevo 1529. godine i njegovog proigumana Dionisija. Česti su pomeni manastira u XVII i XVIII vijeku. Kosijerevo je više puta paljeno i pljačkano od strane Osmanlija. Godine 1807. Osmanlije su srušile manastirsku crkvu, koju deset godina kasnije obnavlja hadži Dionisije Dobrićevac. Naredna velika obnova manastira bila je 1864. godine, o čemu svjedoči sačuvani kameni natpis sa portala stare crkve. Na natpisu je i ime graditelja Toma Tomaševića.

U Kosijerevu su se čuvale mošti Sv. Arsenija Srpskog od 1884. do 1914. godine, kada su prenesene u Ostrog, a zatim u Ždrebaonik.

Najveće stradanje u svojoj istoriji Kosijerevo je imalo u Prvom svjetskom ratu, 1914. godine. Austrijska vojska je do temelja srušila crkvu, a konake zapalila. Tom prilikom stradale su skoro sve manastirske dragocjenosti. Na mjestu porušene crkve podignuta je nova 1933. godine. Novo Kosijerevo nije ponovilo oblike i dimenzije srušenog hrama, već je proizvoljno sagrađeno u potpuno novom stilu, inspirisano crkvama moravske škole. Današnje Kosijerevo ima osnovu trikhonosa sa kupolom i pripratom. Građevina je duga 15 m, a široka 9 m. Sve fasade su oživljene profilisanim arkadama koje imaju izražene vijence. Prozori su lučnog oblika, a iznad svakog je po jedan okulus. Građeno je od pravilno tesanog kamena, složenog u horizontalne redove. Kako su fasade bogato raščlanjene, potencirajući igru svjetlosti i sjenke, tako isto su i krovne mase kaskadno riješene, naglašavajući vertikalnost hrama. Kriškasta, sa osam prozora, leži na kockastom postolju. Iznad priprate se diže kula-zvonik. U prostoru za zvona otvori su u vidu bifora.

Novo Kosijerevo egzistiralo je svega 33 godine u dolini Trebišnjice. Slično manastiru Dobrićevu, i ono je moralo biti izmješteno na novu lokaciju. Vještačko jezero, formirano za potrebe hidroelektrane na Trebišnjici, prekrilo je autentične prostore njihovog vjekovnog

¹¹¹ Vasilije Mujo Spasojević, *nav. djelo*, str. 202.

postojanja. Prenosjenje Kosijereva bilo je, relativno jednostavno, jer crkva nije živopisana. Izmještanje Kosijereva obavljeno je u organizaciji Mitropolije crnogorsko-primorske, 1966. godine. Prije početka radova fasadni kamen je obilježen i demontiran. Na novoj lokaciji sagrađena je crkva, identičnih dimenzija, od savremenih građevinskih materijala. U njene zidove ponovo je ugrađen originalni fasadni kamen. Neposredno poslije završetka radova na arhitekturi, unutrašnjost hrama islikao je živopisac Naum Andrić. Od rizničkih predmeta Kosijerevo posjeduje samo nekoliko srbrna kandila, koja su pripadala starom manastiru. Od većeg broja ruskih štampanih knjiga ističe se luksuzno okovano Jevanđelje iz 1856. godine¹¹².

Ruski nučnik Pavel Rovinski, ostavio je dragocjene zabilješke o manastiru Kosijerevu kada se on nalazio na prvobitnoj lokaciji. Tako Rovinski, između ostalog piše: „Odmaknut malo od obale, na nešto izdignutoj zaravni nalazi se manstir. Kao i drugi manstiri i on je ograđen zidom. Sa spoljne strane u dvorište vodi velika kapija s lukom. A s unutrašnje strane je drugi zid, iza koga se nalazi glavni dio manastira s crkvom. Ovdje su probijena vratanca, vrlo malena (1.5 m visine i 25 cm širine), da ne bi mogao projahati konjanik, nego ni provesti konja. Očigledno, to je učinjeno da se spriječi drskost, koju su sebi dozvoljavali Turci, ujahujući ponekad i u samu crkvu...”¹¹³

Manastir Kosijerevo

¹¹² Tatjana Pejović, *Manastiri na tlu Crne Gore*, Novi Sad, Cetinje, 1995, str. 188-189; vidi opširnije:

¹¹³ Pavel Apolonovič Rovinski, *nav.djelo*, str. 434.

Knjaz Danilo imao je u planu da na Grahovcu podigne spomen-crkvu palim borcima u Grahovačkoj bici 1858. godine. Njegov nasljednik, knjaz Nikola, je tu Danilovu zamisao ostavrio. Na mjestu gdje se nalazio Husein-pašin šator podignuta je skromna spomen crkva posvećena Hristovom Vaznesenju-Svetom Spasu, a u vječni spomen i slavu pobjedi nad Osmanlijama i poginulim crnogorskim i hercegovačkim junacima na Grahovcu. Ovaj hram, izgrađen je 1864. godine, prema predanju koje još živi u narodu za tri dana, koliko je trajala glavna bitka. Zidanje je počelo u utorak 11, a završeno u četvrtak, na Spasov dan, 13. maja 1864. godine.

Crkva je malih dimenzija, jednobrodne osnove sa polukružnom apsidom i jednim zvonikom. Na nadvratnoj gredi uklesan je krst. Slijeпа rozeta je u obliku kormila i ugrađena je na sredini fasade.¹¹⁴

Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR) Crne Gore je izradio i na svečanosti povodom 100-godišnjice te slavne pobjede 13. maja 1958. godine otkrio mermernu ploču ugrađenu na spoljašnjoj strani zida iznad ulaznih vrata u crkvu (78 x 64 x 5 cm) na kojoj je urezano:

„ SPOMENIK JE VAŠEGA JUNAŠTVA, CRNA GORA I NJENA SLOBODA.“¹¹⁵

Crkva je 2001. godine obnovljena i nalazi se dobrom stanju¹¹⁶.

¹¹⁴ Wikiwand. com/sr/Crkva-Svetog-Spasa-(Grahovac) pristupljeno 8. V 2023.)

¹¹⁵ Veljko Bijelić, *Spomen obilježja oslobodilačkih ratova u opštini Nikšić*, Nikšić, 2014, str. 16-17.

¹¹⁶ Vasilije Mujo Spasojević, *nav.djelo*, str. 213.

Spomen crkva na Grahovcu

Godine 1881. knjaz Nikola obnovio je hram Svetog Luke u Župi nikšićkoj. Ostaci starog hrama jedva su vidljivi. Iznad vrata hrama piše: „Ovaj hram Sv.Luke sagradi Nikola I, Knjaz crnogorski za dušu svom stricu knjazu Danilu 1881.“ Ima oblik jednobrodnog kupolnog hrama, i u svom osnovnom sklopu Župski manastir je inspirisan Moračom, a moguće da je ponovio oblik i starijeg srušenog hrama.¹¹⁷ Nije poznato vrijeme kada je bio sagrađen stari srušeni manastir. Brojne su legende u kojima je sačuvana neobična prošlost ovog manastira. Po predanju, manastir se nalazio na desnoj obali Gračanice, i da je stradao od usova koji se srušio na nju s brda Gradca. Dalje kažu da su manastir obnovili Crnojevići, ali na lijevoj obali rijeke. No, i ova građevina nije dugo postojala. Ponovo je srušena i mještani su je podigli na drugom mjestu, nekoliko stotina metara dalje. Dodavan je kamen „ruka ruci “ pa zato se u narodu kaže da je manastir prenesen. O vremenu tih dešavanja nema pisanih podataka.¹¹⁸ Prvi pisani podatak o Župskom manastiru potiče iz 1627.godine, i nalazi se na grobnom spomeniku neimara Jovice u obližnjem zaseoku Carine. Vjerovatno da je neimar Jovica bio angažovan na obnovi manastira i da su mu monasi podigli nadgrobni spomenik iz zahvalnosti.

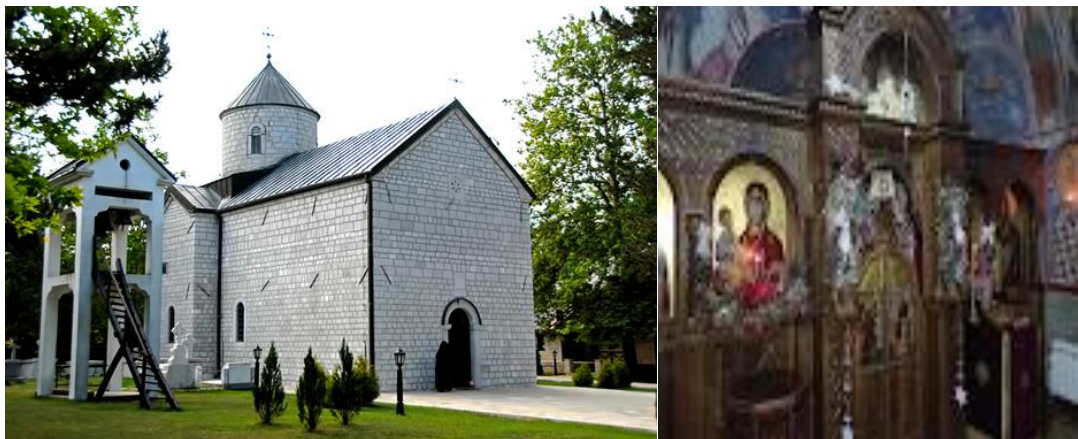
„Župski manastir je nekada igrao važnu ulogu u čitavom tom kraju uključujući Bjelopavliće i Pješivce. Njegova dobra su se graničila sa posjedima Ostroškog manastira i jedan dio njih se nalazi na teritoriji Bjelopavličkog plemena. Njegove starješine mnogo su doprinijele podizanju ugleda Ostroškog manastira, i održavali su sa njim tijesnu vezu, zbog toga što je Župa u to vrijeme stajala licem u lice sa svojim neprijateljima, nikšićkim Turcima, a naokolo su takođe svuda bili Turci. Te u toj izolaciji jedino je preko Bjelopavlića imala vezu sa Crnom Gorom.“¹¹⁹ U XIX vijeku Župski manastir doživljava mnoga plaćanja, pohare i paljenja. Od 1809. godine kada su njegovi monasi se razili po drugijem crkvama i najveći dio njegovih dragocjenosti sa sobom ponijeli, bio je žrtva mnogih napada. Sve do knjaza Danila koji je manastir učinio zbornijem mjestom za odbranu od prvog Omer-Pašinog pohoda na Crnu Goru 1852-1853.godine. Prodirući kroz brdska plemena Omer-Pašina vojska nije pošteđela ovu bogomolju, već je zapalila sve što je mogla, manastirske konake, a

¹¹⁷ Tatjana Pejović, *Manastiri na tlu Crne Gore*, Novi Sad, Cetinje 1995.g. str.176.

¹¹⁸ Tatjana Pejović, *nav.djelo*, str. 175.

¹¹⁹ P. A. Rovinski, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, tom 4, Cetinje 1994, str 458.

sa tim i čitav pokretni fond, od čega je najveću i neprocjenjivu vrijednost imao čuveni *Župski ljetopis*.

Manastir Sv. Luke u Župi nikšićkoj

Na inicijativu knjaza Nikole 1895. podignut je saborni hram Sv. Vasiliju Ostroškom u Nikšiću. Poodignut je u spomen crnogorskih i hercegovačkih ratnika, poginulih u oslobodilačkim ratovima 1875-1878.¹²⁰

Saborna crkva Sv. Vasilija u Nikšiću

U najslavnijim danima crnogorskog oružja, tokom „Veljega rata“, na glas da su opsjednuti Građani Nikšića izjavili, da bi rado pregovarali o predaji grada, knjaz Nikola je dao

¹²⁰ Miomir Dašić, *Oporuke i zadužbine kralja Nikole*, Pobjeda, br. 8561, 1989.

zavjet da će podići zadužbinu-hram u drevnom Onogoštu. Rečeno je čekalo da bi bilo učinjeno. Knjaz Nikola je, 1888.godine, odlučio da ispuni zavjet. I otpočeli su radovi na nivelaciji Petrove glavice, budućeg gradilišta hrama, koji su ubrzo prekinuti zbog nerodnih godina, jer je trebalo narod pomoći. Obustavljeni radovi, nastavljeni su nekoliko godina kasnije, kada je počela da pristiže pomoć ruskog imperatora i sv. Sinoda Ruske pravoslavne crkve.¹²¹ U avgustu, 1891. godine, Sinod je uputio u Crnu Goru svoga arhitektu Mihajla Mihajlovića Preobraćenskog, čuvenog projektanta sakralnih objekata u Rusiji. On je „podnio nacrt buduće crkve, koja će biti veličanstvena, u bizantijskom stilu“.¹²² Svečano polaganje kamena temeljca obavio je ktitor knjaz Nikola I Petrović, četvrtog jula 1895.godine. Radovi su trajali do 10.avgusta 1899.godine, kada je „Glas Crnogorca“ objavio da je „dovršen i posljednji rad na hramu - zvonik“ i da je „ostalo da se dovrši unutrašnji nakit“.¹²³ Imena 3098 „poginulih junaka crnogoških i hercegovačkih u posljednjem ratu“, u čiji spomen je podignut hram, ovom prilikom nijesu uklesana u stubove-nosače svodova, kako je želio knjaz Nikola, već su, štampana na svili, u „pozlaćenim okvirima“, izložena na bočnim zidovima.¹²⁴ Svečanom osvećenju saborne crkve u Nikšiću, 15. avgusta 1900.godine, prisustvovali su knjaz Nikola sa sinom Mirkom, knez Petar Karađorđević sa sinovima Đorđem i Aleksandrom, glavari iz sve Crne Gore, ruski i grčki diplomatski predstavnici i italijanski izaslanik general Pedoti, kao i oko dvanaest hiljada građana iz Nikšića i okoline.¹²⁵

Crkva Sv. Ćirila i Metodija u Nikšiću (u Rastocima) podignuta je u vremenu od 1976. do 1986. godine. Crkva je specifična u arhitektonskom pogledu, podsjeća na putujuće lađe što prema kazivanju časnih sestara, simbolizuje vječito kretanje. Okolo crkve nalazi se lijepo dvorište u kome se nalazi i samostan sestara franjevki.¹²⁶ Crkva je rađena po projektu arhitekta Slobodana Vukajlovića¹²⁷. U Nikšiću je i ranije postojala katolička crkva koju su osnovali italijanski misionari 1933.godine. Nalazila se nedaleko od bolnice, blizu centra grada, ali se urbanističkim planom našla predmetom rušenja 1971.godine, zbog proširenja ulice. Ponajviše zaslugom Vič Ciril Zajeca, koji je crkvu i opremio umjetničkim vitražem, došlo je do izgradnje „Nikšićke ljepotice“. Takođe prepoznatljiv uticaj za izgradnju crkve

¹²¹ Veljko Šakotić, *Nikšić u knjaževini Crnoj Gori*, str 114.

¹²² *Glas Crnogorca*, br. 36, 1891.

¹²³ *Glas Crnogorca*, br.34, 1899.

¹²⁴ Veljko Šakotić, *Isto*. str 118.

¹²⁵ *Isto*.

¹²⁶ Vasilije Mujo Spasojević, *nav.djelo*, str.218

¹²⁷ *cdm.me/društvo/setre/franjevke/* (pristupljeno, 20. 04.2023.)

imale su časne sestre Franjevačkog reda. One su u Nikšić došle 1955.godine, povodom početka rada bolnice u Brezoviku za plućne bolisti. Njihova djelatnost kako tad, tako i danas nije bila u vidu službene patronaže, već kao dobrovoljna pomoć usamljenim osobam.¹²⁸ Danas zbog malog broja vjernika u Nikšiću, crkva nije svakodnevno otvorena, već se to čini po potrebi kada se neko želi pomoliti, ili kada prolaznici i turisti žele je pogledati. Iz tog razloga malobrojnosti vjernika, sveštenik ne živi pri crkvi, već službuje iz Podgorice.

Katolička crkva Sv.Ćirila i Metodija u Nikšiću

¹²⁸ isto

6. PROFANO NASLEĐE NIKŠIĆA XIX I XX VIJEKA

Tokom Veljega rata opsada Nikšića je trajala 47 dana, da bi 27. avgusta 1877.godine vojni zapovjednik miralaj (i) Skender-beg predao ključeve grada knjazu Nikoli I Petroviću.¹²⁹ Za vrijeme opsade Nikšićki grad je bio užasno stradao, tako da gotovo nije bilo kuće koja nije bila pogođena granatom.¹³⁰ Kada su se stekli povoljniji uslovi, početkom 1883. godine knjaz Nikola je odlučio da pristupi izgradnji nove varoši u Nikšiću. Izradu plana buduće varoši povjerio je inženjeru Josipu Sladeu, koji se sa odobrenjem Austrougarskih vlasti odazvao knjaževu pozivu i u toku čitave decenije projektovao i nadzirao izgradnju niza značajnih objekata u Crnoj Gori.¹³¹ U jezgru buduće varoši inženjer Slade je planirao prostrani četvorougao trg i još četiri manja u ostalim reonima, povezane širokim, pravim ulicama. Izgradnja Nikšićke varoši privukla je veliki broj zidara iz Dalmacije, Italije, Boke Kotorske i Hercegovine, tako da polovinom 1884. godine *Glas Crnogorca* pisao da se varoš iz temelja podiže. Dok 1885. godine *Glas Crnogorca* prenosi depešu sa zbora Nikšićana knjazu Nikoli sa izrazima zahvalnosti. „Nikšić danas divan i svijetao, kuće dovršene, trgovina sva premešena i useljena pijaca velika sa šest pobočnih ulica lijepo posalidžana i pijeskom nasuta, koje je tvoja hrabra vojska, sve uz pucanj iz pušaka i popijevku junačku, izradila.“¹³² Oslobodioci su u Nikšiću zatekli samo stari kameni most na Duklu, zadužbinu uglednog Hadži Ismaila Mehmedmekića, preko kojega je vodio karavanski put prema Gacku i Mostaru. No upornim radom Nikšić relativno brzo dobija novo lice. Na rođendan knjaginje Zorke 11. decembra 1887. godine završeni su radovi na zgradi Nikšićke bolnice, koja je tada po njoj i ime dobila, jer osim simbolike rođendana knjagine, knjaz Nikola je priložio 4 000 fiorina koje stekao prodajom ovnova i volova koje je bio dobio od zvanica na vjenčanju knjaginje Zorke i srbijanskog kneza Petra Karađorđevića. Prijem i liječenje bolesnika otpočeo je doktor Đuro Kustudić tek 14. marta sledeće godine u prisustvu guvernera Šaka Petrovića.¹³³ Od velikih građevinskih projekata vrijedno je izdvojiti most Vuka Mićunovica (1888.g), Carev most

¹²⁹ Jagoš Jovanović, *Istorija Crne Gore*, Podgorica 1998. str 300.

¹³⁰ Veljko Šakotić, *Nikšić u knjaževini (kraljevini) Crnoj Gori*, str.92.

¹³¹ *Isto*, str .97.

¹³² *Glas Crnogorca*, br.5, 1885.

¹³³ *Pedeset godina na prestolu Crne Gore*, Cetinje 1910. Str 235.

(1894.g), Knjažev dvorac, Stari dvor, kolski put od Danilovgrada do Nikšića (1886-1892), javno osvjetljenje i dr.

Pored novopodignute nove varoši postojala je i stara varoš iz osmanskog perioda. Stara varoš nalazila se istočno od nove. Donji Grad u Staroj varoši je srušen, a Gornji (Bedem) odolijeva i danas vremenu. Srušena je i Pašina džamija, ali je ostalo mnogo osmanskih kuća, neke onakve kakve su biel, sa visokom zidom oko kuća i malim prozorima. Neke kuće se prepravljene i dodijeljene novim vlasnicima. U Staroj varoši ulice su bile uzane i kratke. Ostali su mnogi osmanski bunari. Najduže su se otržale stare osmanske kuće sa džamijom u Grudskoj mahali.¹³⁴

Od garađevina profanog karaktera iz XIX vijeka na području Nikšića jedino je podignuta kula Voltica U Župi Nikšićkoj

Voltica je karaula-tvrđava koja se nalazi u Starom Selu, u Župi nikšićkoj, a podignuta je u doba vladavine knjaza Danila Petrovića 1854. godine. Ovaj značajni kulturno-istorijski spomenik ima karakterističan stil gradnje na „volat“. Odlikuje se debelim zidovima i obiljem puškarnica.

Knjaz je uspio da kod kapetana Mušovića izdejstvuje da se u Župi sazida karaula koja bi služila za pregovore sa Osmanlijama i slično. Poslije bitke na Grahovcu 1858. godine velike sile su primorale Osmansko Carstvo da izvrši razgraničenje sa Crnom Gorom. Godine 1859. došlo je do prvog međunarodno priznatog razgraničanja između Crne Gore i Osmanskog Carstva. Župa je tada ušla u sastav Crne Gore. N pregovorima u Carigradu, turski predstavnik Ali-paša branio je gledište da Župa treba da i dalje ostane u sastavu osmanske države. Razlog je bio to što je Župa bila bogat ratarsko-stočarski kraj a nalazila se na važnom strateškom mjestu za očuvanje Nikšića.

Kula je imala dva topa i posadu od 20 vojnika. Bila je aktivna do 1880. godine, a nakon toga je knjaz Nikola poklonio porodici Stojanović u čijem je posjedu i danas. Zidana je od poluobličastog kamena i oblutka. Finiji komadi ugrađeni su u vratne otvore, puškarnice i

¹³⁴ Petar Šobajić, *Nikšić-Onogošt*, str. 126.

uuglove objekta. Pravougaonog je oblika sa dvije okrugle kule , ima prizemlje i sprat. Kula je 1962. godine stavljena pod zaštitu države.¹³⁵

U toku je renoviranje ovog značajnog kulturno-istorijskog spomenika.

Izgled kule Voltice tokom skorašnje rekonstrukcije

Knjaz Nikola je 1881. godine pod Trebjesom podigao jednospratnu kuću, u kojoj je odsjedao sam ili sa porodicom, prilikom boravka u Nikšiću. Ovu kuću narod je nazvao Knjažev dvor ili konak, a kasnije Stari dvor.¹³⁶

Reprezentativna, nova zgrada Dvorca kralja Nikole u Nikšiću podignuta je 1890. godine u duhu istorijskih stilova sa renesansno koncipiranim zidnim masama po projektu Josipa Sladea¹³⁷. Knjaz je odlučio da se novi dvor gradi pored njegove zadužbine, umjesto na rubu južnog trga, prema, Mrkošnici, kako je predvidio inženjer Slade u svom regulacionom planu. Tamo ga je privukla i nedaleka Trebjesa, njegov zabran, na čijim obroncima je izgrađena cistijerna iz koje je dovedena voda u dvor.

Podatke o novom dvoru nalazimo i u *Glasu Crnogorca* u septembru 1899. godine.

¹³⁵ Zupa. Today/voltica/html (pristupljeno 27. 04.2023.)

¹³⁶ Veljko Šakotić, *Nikšić u Knjaževini (Kraljevini) Crnoj Gori*, str. 120.

¹³⁷ Vladislav Kasalica, *nav.djelo*, str, 96.

„ Do brežuljka na kome je crkva, sagrađen je veliki i lijepi dvor koji se sastoji iz tri dijela. Srednje mu je lice dva reda arkada po jedanaest svodova. Sa strane mu dolaze krila, koja su široka po tri prozora prema arkadama, a dugačka po osam prozora. Dvor se već pokriva i dogodine, na ljeto, biće gotov iznutra. Ispred dvora će biti prostrana pjaca i do nje velika bašta.“ Dvor je dovršen u ljeto 1900. godine. Na njegovom pročelju ugrađen je crnogorski grb u mermeru, rad kamenoresca Josifa Mastrođakoma, Italijana iz Mola, koji je radio na Sabornoj crkvi¹³⁸.

Dvorac kralja Nikole u Nikšiću smatra se jednim od najmonumentalnijih i najljepših zdanja koje su Petrovići podigli¹³⁹.

Dvorac kralja Nikole u Nikšiću

Za razvoj nove varoši od velikog značaja bilo je uspostaviti što bolje i kraće veze sa susjednim oblastima (Hercegovinom i Danilovgradom i Podgoricom). Bili su to i dalje stari kolski putevi koji su bili značajni za razvoj trgovine i transport robe. Zato se pristupilo između ostalog obnovi starog osmanskog mosta na Kapinom polju jer je njegova obnova bila od velikog značaja da bi se tokom jeseni i zime moglo preći preko nabujale Zete. Za Nikšić je od davnina bilo važna veza preko prevoja Povija kuda se išle prema Danilovgradu.

Most Vuka Mićunovića izgrađen je 1888. godine. Na mjestu današnjeg Vukovog mosta postojao je most iz turskog perioda i zvao se Begov most. Preko ovog mosta iz turskog

¹³⁸ Veljko Šakotić, *nav.djelo*, str. 120.

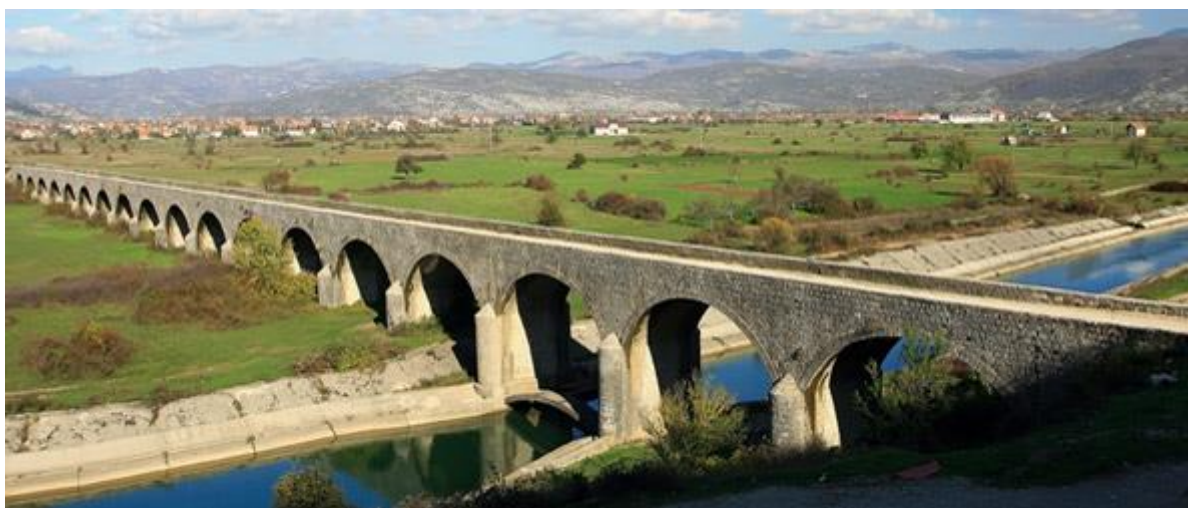
¹³⁹ Dragica Đurašević Miljić, *Arhitektura u doba kralja Nikole*, Matica, zima 2015, str 380.

perioda vodili su putni pravci prema Risnu i Trebinju. Porušili su ga Crnogorci sa vladikom Petrom Petrom I i Rusima 1807. godine prilikom napada na Onogošt. Tako su prelasci preko nadošlih rijeka koje okružuju Nikšić, u kišnim periodima, bili skopčani sa velikim teškoćama i opasnošću. Knjaz Nikola je prilikom posjete Nikšiću 1888. godine naredio da se umjesto Begovog mosta podigne novi, koji će nositi ime čuvenog crnogorskog junaka¹⁴⁰.

Carev most u Nikšiću nosi ime po ruskom caru Aleksandru III. Most je projektovao inženjer Josip Slade. Kamen temeljac za podizanje mosta položio je vojvoda Božo Petrović, 23. maja 1894. godine. Radove na mostu vodio je iskusni neimar Miloš Lepetić. Nadnice radnicima isplaćivane su u žitu koje je Crnoj Gori kao pomoć slala Rusija.

Most je izgrađen za nepunih šest mjeseci. Rađen je od tesanog kamena, na njemu ima 18 otvora, dug je 269 metara.¹⁴¹

Most je 20. oktobra iste godine, otvorio za saobraćaj knjaz Nikola. Tom prilikom on je između ostalog rekao: „Ko učini pristupačnijem grad nikšićki u zemanе zloga vremena i vodenijeh poplava, nego vi? Pri podanašnjijem bujicama voda svaki će od vas u naš lijepi grad moći doći da ni svoga opanka ne skvasi.“ Na kraju besjede knjaz je naložio da se novi most nazove Carev „u znak zahvalnosti i ljubavi prema velikom bolesniku i dobrodjetelju“ ruskom imperatoru Aleksandru III, koji je tih dana bio na umoru.¹⁴²

Carev most u Nikšiću

¹⁴⁰ Veljko Šakotić, *Nikšić u Knjaževini (Kraljevini) Crnoj Gori*, str. 112.

¹⁴¹ *Isto*, 113.

¹⁴² *Glas Crnogorca*, br. 46, 1894. godine

U periodu između dva svjetska rata u Nikšiću je što se tiče novih arhitektonskih zdanja malo što izgrađeno, osim, naravno, kuća za stanovanje, trgovačkih i zanatskih radnji. Jedina građevina koja zavrđuje pažnju je tzv. Gradska kuća.

Gradska kuća u Nikšiću izgrađena je 1927. godine na inicijativu poznatog privatnika Luke Mijuškovića i uz pomoć dr Andrije Štampara. Oblikovanje ovog objekta predstavlja potpunu novinu u gradskoj arhitekturi Nikšića u prvoj polovini XX vijeka. Radi se o prvom javnom objektu koji ima kupolu. Osnova joj je pravougaona, a pročelje je ukrašeno masivnim, ali ipak skaldnim parom modifikovanih stubova toskanskog reda. Ulazna fasada djeluje monumentalno, ali skladno. Gradska kuća izgrađena je od ručno obrađenog kamena sa ostroških greda.

U njoj se u početku nalazila Školska poliklinika sa namjenskom službom, javnim kupatilom i stalnom „higijenskom službom“, a upravnik je bio Stefan Popović. Godinu dana kasnije preimenovana je u Dom narodnog zdravlja kojim je rukovodio dr Milan Putić, da bi sredinom 50-ih godina XX vijeka postala Dom pionira sa bibliotekom i brojnim sekcijama. Pod krovom Gradske kuće bili su. Dječiji dispanzer, Lovački dom društva „ dr Zoran Kesler“, Dnevni boravak za stare. Sada je u njoj smještena Dječija biblioteka i čitaonica.¹⁴³

¹⁴³ Vijesti.me. /vijesti/društvo/411764/grad-kuca-simbol-niksickog-urbanizma (pristupljeno 3.X 2023.)

Gradska kuća u Nikšiću

6.1. Spomen obilježja ličnostima i događajima od druge polovine XIX do kraja XX vijeka

U cilju trajnog sjećanja i zahvalnosti za izvojevane pobjede nad okupatorom i njihovim saradnicima, javila se težnja da se značajnim događajima, znamenitim ličnostima i istaknutim borcima oslobodilačkih ratova podignu pristojna spomen obilježja.

Njihovo podizanje, naročito onih odmah iza Drugog svjetskog rata bilo je, u jednom broju slučajeva, nestručno, brzopleto, i sa dosta propusta. U jednom periodu takmičilo se čiji će spomenik biti ljepši i veći, bez obzira kome se podiže. Ko je imao više novca i političkog uticaja podizao je veće spomenike. Nije se vodilo dovoljno računa o podizanju spomen obilježja na pogodnom i za posjete pristupačnom mjestu i o njihovoj estetici. Od završetka NOR-a na teritoriji Crne Gore podignuto je 1.681 spomen obilježje (spomenici, spomen-česme, spomen ploče, spomen biste...¹⁴⁴). Od toga na teritoriji opštine Nikšić podignuto je 16 spomen-obilježja i 27 spomen-imena ličnostima i događajima i iz turskog perioda, 2 spomen obilježja i jedno spomen ime događajima poslije Prvog svjetskog rata i 224 spomen-obilježja i 130 spomen-imena posvećenim poginulim u Drugom svjetskom ratu.¹⁴⁵

S obzirom na veliki broj spomen obilježja iz navedenog vremenskog perioda u ovom radu opisaćemo neke od njih vodeći računa da se opišu oni koji se svojim arhitektonskim izgledom i simbolikom izdvajaju, vodeći računa da se navedu oni vezani za najznačajnije događaje od 19. do 21. vijeka, kao i o tome da se navede bar jedno spomen obilježje iz svih dijelova opštine Nikšić.

Povodom obilježavanja 150-e godišnjice bitke na Grahovcu, Vlada Crne Gore i opština Nikšić su na zaravnjenom uzvišenju sa desne strane magistralnog puta Risan-Nikšić-Žabljak, u čijoj je blizini 11. maja 1858. godine počela bitka na Grahovcu, podigli spomenik ratnicima 1858. godine na Grahovcu. Četvorougaozni spomen-obelisk je od bijelog mermera, visko 10 metara, debljina se postepeno smanjuje sa 1,30 metara na postolju na 0,50 metara na vrhu. Na zapadnoj strani obeliska uklesan je grb Crne Gore, a ispod tekst posvete: „POBJEDNICIMA SA GRAHOVCA 1858. GODINE“. Ispod toga Njegoševi stihovi-priznanje ratnicima:

¹⁴⁴ Isto, str.9.

¹⁴⁵ Isto, 369.

„ SPOMENIK JE VAŠEGA JUNAŠTVA,
CRNA GORA I NJENA SLOBODA“.

Autor spomenika je akademski vajar Pavle Pejović¹⁴⁶.

Jula 2020. izvršena je rekonstrukcija platoa i prilaza spomenika na Grahovcu¹⁴⁷.

Spomenik na Grahovcu

Na Vučjem Dolu, na maloj zaravni sa lijeve strane lokalnog puta Vračenovići-Crkvice, podignut je 1958, na betonskom postolju (155 x140 x15 cm) a 2006. godine proširen na 3,20 x 3,20 m, na četiri betonska stuba (46 x 40 x 50 cm) i metalnom ogradom, spomen obelisk od lijepo obrađenih četvorougaočnih mermernih ploča u visini 4,40 m i debljine 505 x 40 cm, na kojem je uklesano:

„NEUMLIM JUNACIMA SA VUČJEG DOLA.

ZAHVALNO POTOMSTVO 1876-1958.“

Spomenik je otkriven 28. jula 1958. godine na svečanosti povodom 82. godišnjice ove slavne pobjede nad Osmanlijama. Spomenik je otkrio i tim povodom govorio Nikola Kovačević-Stari, član Predsjedništva SFRJ. U znak zahvalnosti i trajnog sjećanja na ovu slavnu pobjedu Crnogoraca i Hercegovaca, u Nikšiću je jednoj ulici dato ime-Ulica vučedolska¹⁴⁸.

¹⁴⁶ Veljko Bijelić, *nav.djelo*, str. 17-18.

¹⁴⁷ [Bemax.me/vijesti/ pogledajte-kako-je –izvršena-rekonstrukcija-spomenika-junacima-sa-grahovca](https://bemax.me/vijesti/pogledajte-kako-je-izvršena-rekonstrukcija-spomenika-junacima-sa-grahovca) (pristupljeno 16.3.2023)

¹⁴⁸ Veljko Bijelić, *nav.djelo*, str.20

Spomenik na Vučjem Dolu

Godine 1976. na Krscu (Golija) podignut je spomenik palim borcima u oslobodilačkim ratovima (1912-1918. i 1941-1945. godine). Nalazi se sa desne strane regionalnog puta Nikšić-Gacko, 56 km od Nikšića.

Spomenik je arhitektonsko djelo Ljubomira Vojvodića. Simbolizuje snagu naroda u borbi za svoju slobodu, kao i širinu oslobodilačke borbe. Na postolju spomenika nalazi se osam višegaonih ploča na kojima su urezana imena poginulih. Na dvije ploče su imena 36 poginulih boraca od 1912. do 1918., na četiri imena 57 poginulih boraca od 1941. do 1945. godine i na dvije imena 22 žrtve fašističkog terora.

Spomenik kralju Nikoli na nikšićkom trgu slobode postavljen je 9. maja 2006. godine. Arhitekta spomenika je beogradski vajar Miodrag Živković. Spomenik je sa postamentom visine 9,15 metara.¹⁴⁹ Grad Nikšić duguje veliku zahvalnost kralju Nikoli i ovaj spomenik je podignut iz tog razloga. Naime, Knjaz (kralj) Nikola je utemeljivač novog Nikšića poslije njegovog oslobođenja od Osmanskog Carstva. Zahvaljujući njegovom angažovanju u Nikšić je došao Josip Slade koji je uradio novi plan grada. Knjaževom inicijativom podignut je Saborni hram Sv. Vasilija Ostroškog, Carev most, Vukov most, mnoge osnovne škole, gimnazija,

¹⁴⁹ Sites. [Google.com/sile/jovanapekovic/501/o-niksicu/spomenik-kralju-Nikoli](https://www.google.com/sile/jovanapekovic/501/o-niksicu/spomenik-kralju-Nikoli) (pristupljeno 19.V 2023)

bolnica. Njegova ljubav prema Nikšiću posebno je došla do izražaja kada je odlučio da u ovom gradu podigne sebi Dvorac.¹⁵⁰

Spomenik kralju Nikoli u Nikšiću

Inicijativa za podizanje spomenika potekla je od nikšićkog UBNOR-a. Spomenik je svečano otvoren marta 2018. godine. Djelo je akademskog vajara Sretena Milatovića. Visine je 2,8 metara. Čine ga dva kamena stuba, koji simbolizuju dva komitska pokreta, između njih je stakleni stub-simbol moderne Crne Gore. Stubovi su spojeni kamenom gredom u obliku crnogorske kape na kojoj je uklesan crnogorski grb.

Na spomeniku piše: *U slavu crnogorskih komita koji su se borili za pravo, čast i slobodu Crne Gore 1916-1929.*

¹⁵⁰ Veljko Šakotić, *Nikšić u Knjaževini (kraljevini) Crnoj Gori*, str. 110-111.

Spomenik crnogorskim komitima

Narod Grahovskog kraja podnio je velike ljudske i materijalne žrtve u NOR-u. Da se ne bi zaboravilo herojstvo, žrtve i patnje podignuto je grandiozno spomen obilježje u Grahovu-Spomen-park ustanka i revolucije na stranama i podnožju Umca u polju i spomenik na zaravnjenom dijelu Umca.

Plato na komjem je postavljen spomenik, je zaravnjen i popločan vrh brežuljka Umac. Na sredinini platoa ostavljena je stijena koja čini osnovu postolja spomenika. Krajem platoa je zid od pet redova pločica sa pola metra visine i širine. Postolje je u obliku kvadrata sa prednjom stranom malo iskošenom prema spomeniku. Okolo je ozidano kamenim pločama u 22 horizontalna reda. Pored postolja, cijelom dužinom platoa, pružaju se dvije staze utvrđene sa osam redova granitnih kocaka, koje se na prednjem dijelu lučno povijaju unutra, kao da označavaju prilaz spomeniku obruč (oko partizanske kolone). Sa sredine platoa, od bočnih izlaza stepeništa, pružaju se sa spoljašnjih strana, navedenih staza dva reda granitnih kockica od zida ka prednjem dijelu platoa i oni kao da usmjeravaju pravac kretanja kolone na spomeniku.

Spomenik NOR-a na Grahovu

Spomenik u bronzi (visine 9 m) simbolizuje kretanje dvije partizanske kolone boraca koje se slivaju u jednu kolonu na čelu sa Savom Kovačevićem-motiv iz borbe partizana na Sutjesci juna 1943. godine. Na trgu, na desnoj strani staze koja vodi u Spomen-park su postavljena tri stuba jedan pored drugoga od po tri betonske kocke dimenzija od pola metra. Na srednjem stubu, na gornjoj kocki urezana je petokraka zvijezda. Autor spomenika, Spomen-parka i trga je skulptor, Miodrag Živković.

Spomenik pod Trebjesom podignut je u znak sjećanja na 32 zarobljena borca koja su strijeljali italijanski okupatori 1942. godine. Na desetogodišnjicu njihove smrti, postavljena je kamen ploča u blizini pogibije, pod Trebjesom. U neposrednoj blizini ploče, 18. septembra 1987. godine podignut je spomenik koji simbolično predstavlja dvije betonske ruke, visoke 11 m koje se pružaju u nebo. Spomenik je autorsko djelo Ljubomira Ljuba Vojvodića. Na kružnom dijelu spomenika, na postolju od betona izlivena su 32 mjesta na kojima su ugrađene 32 granitne ploče sa uklesanim imenima poginulih boraca. Na prvoj je uklesan tekst :„ Vašem junaštvu vjekovima će pokoljenja da se dive“. Središnjem dijelom spomenika dominira betonski istureni disk. On je stilizovan kao cvijet sa laticama. U reljefu cvijeta,

uklesane su godine 1941-1945. U sredini je uklesana stilizovana petokraka zvijezda. Simbol diska može se tumačiti i kao ptica sapletenih krla koja ne može da poleti, odnosno mladost koja je rano ugašena a latice cvijeta simbolizuju ljepotu mladosti. Spomenik svojom monumentalnošću simbolizuje snagu mladosti.

Postolje spomenika simbolizuje kao osnova snagu naroda a njegova unutrašnjost u obliku stilizovane petokrake moć revolucije. Spomenik se nalazi na kraju šetališta pod Trebjesom i predivnom prirodnom ambijetu park šume Trebjesa.

Među strijeljanim rodoljubima bio je simbol revolucije Ljubomir Ljubo Čupić čija je slika sa osmijehom na licu pred strijeljanje obišla cijeli svijet¹⁵¹.

Spomenik strijeljanim rodoljubima 1942. godine pod Trebjes

Italijani su 24. juna 1943. godine izveli iz Barskog logora 180 interniraca, podijelili ih u sedam grupa, povelili u sedam gradova Crne Gore (Bar, Cetinje, i Podgorica po 30, Nikšić i Danilovgrad po 25 i Andrijevića i Berane po 20) i sutri dan strijeljali. Ovakav zločin nad vezanim logorašima iz svih krajeva Crne Gore okupator je izvršio kao odmazdu za velike gubitke koje je imao u borbama s partizanima na Javorku 1. i 2. maja, na Biču 15. i 16. maja i na Sutjesci u prvoj polovini juna 1943. godine.

¹⁵¹ Slavica Stamatović Vučković, *Spomenici II svjetskog rata u Crnoj Gori*, Podgorica, 2020, str. 13-15.

Grupa od 25 interniraca dovedena je rano u zoru 25. juna 1943. godine kod rijeke Moštanice i na Kapinom Polju pokošena mitraljeskim rafalima.

Na Kapinom Polju, na zaravnjenom brežuljku s desne strane magistralnog puta Nikšić-Trebinje, 3 km od Nikšića, u zajedničku grobnicu pohranjeni su zemni ostaci strijeljanih rodoljuba. Nad zajedničkom grobnicom podignut je spomenik od betona na betonskom postolju od kojeg sa istočne strane vode kamene stepenice-21 stepenik sa 6 podesta. Spomenik se sastoji od pet betonskih stubova, koji polaze sa petougaoznog betonskog postolja, visine 5 metara, povijeni u vrhu i spojeni. Debljina im se povećava sa visinom. Na njima su na visini 170 cm postavljene metalne ploče u obliku romboida. Izlivenim slovima je ispisano na pet ploča, na pet stubova po pet imena strijeljanih. Na spomeniku iznad postolja, između stubova, postavljena je mermerna ploča u obliku jednakokrakog trougla. Na njoj piše:

Hrabrim drugovima internircima koje je fašistički okupator strijeljao na Moštanici 25. juna 1943. godine.

Spomenik je projektovao arhitekta dr Slobodan Vukajlović iz Nikšića. Otkriven je na svečanosti 13. jula 1971. godine.¹⁵²

¹⁵² Veljko Bijelić, *nav.djelo*, str. 214. i 215.

Spomenik strijeljanim internircima na Kapinom Polju

Ispred Osnovne škole „Jovan Gnjatović“ na Vračenovićima, sa desne strane regionalnog puta Nikšić-Bileća, 66,5 km od Nikšića, izgrađen je, prostrani plato i na njemu 1979. godine podignut spomenik od crnog granita. Na postolju od spomenika ostavljeno je 8 jednakih granitnih ploča-po dvije na svakoj strani sa uklesanim imenima poginulih boraca i žrtava fašističkog terora. Na južnoj strani spomenika na lijevoj ploči uklesano je :

*Palim borcima Narodnooslobodilačkog rata i žrtvama fašističkog terora sa područja opštine Vučedoljske 1941-1945. godine.*¹⁵³

Spomenik je projektovao arhitekta Ljubomir Ljubo Vojvodić.¹⁵⁴

¹⁵³ Veljko Bijelić, *nav.djelo*, str.188.

¹⁵⁴ Isto, str.213.

Spomenik na Vračenovićima

U centru Velimlja, 40 km od Nikšića, izgrađen je 1954. a obnovljen 1973. godine spomenik poginulim borcima i žrtvama fašističkog terora Banjana i Oputne Rudine. Spomenik je izgrađen od bijelog mermera, sa velikog postolja uzdiže se bronzana statua borca koji u lijevoj ruci drži pušku, a desna je u zamahu bacanja bombe. Figuru borca izgradio je Stevo Bundarov, akademski vajar iz Beograda. Vremenom je osnova spomenika od mermera zbog klimatskim uslova promijenila boju zato je 1973. godine ona obložena granitom.¹⁵⁵

Spomenik palim borcima i žrtvama fašističkog terora na Velimlju

¹⁵⁵ Isto, str. 174.

Ideja za gradnju Doma revolucije potekla je na svečanoj sjednici SO Nikšić 18. septembra 1974. godine, a tri godine kasnije realizovana kada je zvanično počela izgradnja Doma. Tom prilikom narodni heroj Veljko Zeković položio je kamen temeljac, a po projektu slovenačkog arhitekta Mrka Mušića.¹⁵⁶

Dom revolucije trebalo je da bude simbol snage novog društvenog poretka- socijalizma ali i simbol zahvalnosti novih i budućih generacija svima onima koji su položili živote u NOR i socijalističkoj revoluciji kao i žrtvama fašističkog terora. Smatralo se da je Nikšić adekvatno mjesto za podizanje takvog objekta jer su u gradu već podignuti industrijski giganti , Željezara i Rudnici boksita i da će ta preduzeća finansijski pomoći izgradnju. Uveden je i samodoprinos kroz odbitke na plate radnika i penzionera.

Projektom je bilo prvobitno predviđeno da se Dom prostire na 7.500, a kasnije na 22.500 metara kvadratnih, od čega je 200-300 kvadrata bilo predviđeno za spomen sobu gdje bi bila uklesana imena poginulih boraca i žrtava fašističkog terora iz Nikšićkog sreza.

Gradnja Doma prekinuta je 1989. godine zbog nedostatka sredstava i ukidanja lokalnog samodoprinosu predviđenog za njegovu izgradnju.

Dom revolucije u nazad nekoliko godina počeo da dobija novu namjenu. Sada se u njemu nalaze trgovinsko-ugostiteljski objekti.

¹⁵⁶ Maksim Vujačić, Nikšić nekad i sad (fotomonografija), Nikšić, 208, str.32.

Izgled Doma revolucije poslije prekida gradnje

ZAKLJUČAK

Nikšić, kao i sav prostor koji obuhvata ova teritorijalno najveća opština u Crnoj Gori, ima bogato kulturno-istorijsko nasleđe iz svih perioda istorije. Bogato kulturno nasleđe svjedoči o kontinuitetu naseljavanja ovog kraja od praistorije do danas. Međutim, kulturna baština iz praistorijskog perioda nije dovoljno istražena iako se na osnovu pronađenih eksponata znaju arheološki lokaliteti. Na ovom prostoru ukrštali su se važni trgovački putevi još od rimskog perioda, a na tim putevima podizani su mostovi i utvrđenja. Trase tih putnih pravaca i danas su na mnogim mjestim vidljive o čemu nam svjedoče miljokazi. Osim miljokaza, kulturna baština iz antičkog perioda je raznovrsna: novac, nakit, ukrsani stubovi, nadgrobni spomenici, oruđe, oružje i mnogo toga drugog. Samo na rimskom lokalitetu Salltua nalazi se neiscrpno kulturno blago, ali samo dio njega čuva se u nikšićkom muzeju a ostatci kod lokalnog stanovništva koje čuva mnoge eksponate kad već društvo ne propznanje njihov značaj. Ovaj lokalitet privukao je pažnju mnogih stranih istraživača. Osim Rimljana, i drugi narodi civilizacije takođe su ostavile traga čije arhitektonsko nasleđe odolijeva vremenu i danas. Tragovi gotskog i ilirskog nasleđa vidljivi su u ovom kraju i svojevrsni su svjedoci jedne burne istorijske epohe koja je ostavila pečat kako u materijalnim ostacima tako i toponomastici.

Srednjovjekovna epoha ostavila je možda najdublji trag na prostoru Nikšića. Bilo je to burno istorijsko razdoblje i prije dolaska Osmanlija. Smjenjivali su se razni gospodari ali koji nijesu ostavili u nasleđe neke značajnije spomenike kulture. Onogošt je u srednjem vijeku prije svega bio važan tranzitni grad preko koga su prolazili trgovački putevi. Tek dolaskom Osmanlija 1465. godine on mijenja svoju fizionomiju i poprima orijentalno obilježje. Iz osmanskog perioda ima sačuvanih i sakralnih i profanih arhitektonskih zdanja zahvaljujući kojima možemo steći jasniju sliku Onogošta, kasnije Nikšića u periodu viševjekovne osmanske vlasti.

Paralelno sa osmanskim graditeljstvom možemo pratiti, izgradnju kako profanih tako i sakralnih građevina od strane crnogorskih vlasti ili pojedinaca i prije nego što je Nikšić ušao u sastav Crne Gore (1878.). Sve nam ovo govori da je Nikšić imao veoma važan strateški i

geopolitički značaj i da su ga crnogorski vladari smatrali dijelom Crne Gore iako to on nije bio sve do Berlinskog kongresa.

Skoro svaki sakralni i profani spomenik ovog kraja ima svoju priču koja je sačuvana u narodnoj tradiciji što ih čini još vrednijim i interesantnijim kako za istraživače tako i za ljubitelje istorijske baštine i turiste. Period XIX i XX vijeka koji je bio obilježen brojnim oslobodilačkim ratovima ostavio je u nasleđe najviše spomenika. To nam govori da se narod ovog kraja podizanjem spomenika na neki način pokušavao odužiti svojim precima i otrgnuti od zaborava velike izvojevane pobjede i dati do znanja mlađim pokoljenjima da se te žrtve moraju cijeniti i da je crnogorski narod imao tešku ali slavnu prošlost. Svakako, osim moralnog aspekta mora se uzeti u obzir i činjenica da su se tek nakon oslobođenja od Osmanlija stekli uslovi za gradnju važnih zdanja.

U periodu nakon sticanja međunarodno priznate nezavisnosti (1878.) osim spomen obilježja radilo se intenzivno i na razvoju kulturnih institucija, obnovi i izgradnji novih sakralnih i profanih objekata, o čemu nam svjedoče mnoge građevine i ustanove u Nikšiću. Sve one si svojevrsni svjedoci jedne nove epohe kako u istoriji Crne Gore tako i Nikšića koji 1878. ulazi u satav nove crnogorske države. Podizanje Dvorca, Carevog mosta, Sabornog hrama Svetog Vasilija Ostroškog u jednog relativno kratkom vremenskom periodu svjedoči nam koliki je značaj knjaz Nikola pridavao Nikšiću. Taj značaj može se posmatrati i sa političkog aspekta ali to nije tema ovoga rada. Sve te građevine promijenile su izgled dotadašnjeg grada i sa otvaranjem ustanova kulture otvorile put novom urbanizovanom gradu.

Iz svega navedenog može se zaključiti da je kulturno nasleđe Nikšića bogato i raznoliko i da postoje materijalni ostaci od praistorije do danas. Iako postoje materijalni ostaci iz praistorijskog i antičkog perioda oni su malobrojniji i nedovoljno istraženi. Period osmanske vladavine donio je sa sobom nova arhitektonska rešenja ali su se djelimično održala i autohtona prije svega u gradnji sakralnih objekata. Noviji periodi istorije obiluju bogatim i raznovrsnim kulturnim nasleđem i odraz su bržeg društvenog razvoja. Međutim, ni za jednu vremensku epohu ne možemo reći da je obilježena isključivo jednim arhitektonskim stilom. Za svaku epohu može se reći da je mješavina različitih kulturnih uticaja. Svakako da su istorijske okolnosti uticale na oblikovanje kulturnog nasleđa. Tako na primjer u starijim epohama ima najviše materijalnih spomenika koji su imali namjensku funkciju, prije svega

odbrambenu. Ostaci kulturnog nasleđa Nikšića se dopunjavaju i prepliću najbolji primjer je za to izgradnja utvrđenog grada još u antičko doba koji kasnije dograđuju Osmanlije. Zatiim mnoge stare crkve iz srednjovjekovnog perioda obnavljaju se u XIX i XX vijeku. Velelepni Dvorc kralja Nikole poprimio je drugu funkciju. U njemu su sada smještene institucije kulture.

Smatramo da iako je kulturno nasleđe Nikšića bogato, nije dovoljno valorizovano ni sa jednog aspekta. Dovoljno je navesti da o Nikšiću još ne postoji studija u kojoj bi bilo opisano cjelokupno kulturno nasleđe. Svjedoci smo da što se tiče kulturnog nasleđa Nikšića na internetu mogu naći podaci o samo najvažnijim spomenicima kulture. Čak i oni koji žive u Nikšiću za mnoge važne istorijske lokalitete na teritoriji svoje opštine nikada nijesu ni čuli. Takva studija bila bi od velike koristi ne samo zbog turističke valorizacije već i da se široj čitalačkoj publici a prije svega mladima približi i ukaže na značaj našeg kulturnog nasleđa. Mladima bi se na taj način usadila ljubav prema svome zavičaju kada bi im se prezentovalo kulturno nasleđe istorijskih epoha, samim tim bi i bolje razumjeli prošlost svoga zavičaja.

Pitanje valorizovanja kulturnog nasleđa Nikšića je pitanje kojima treba da se pozabave ne samo nadležne kulturne i prosvetne ustanove već šira društveno-politička zajednica.

Na kraju da zaključimo: smatramo da je ovim radom odgovoreno na postavljene hipoteze koje su nam bile orjentir da što uspješnije napišemo rad na temu *Kulturno nasleđe Nikšića*.

-Na postavljenu hipotezu da postoji kntinuitet kulturnog nasleđa, smatramo da je dat odgovor kroz brojne primjere i opisane lokalitete.

-Takođe je dat odgovor na postavljenu hipotezu kolko su istorijski događaji i okolnosti uticali na oblikovanje i sadržaj postojećeih ostataka materijalne kulture.

-Na osnovu postavljene hipoteze da li možemo pratiti kulturno nasleđe odvojeno ili postoje indicije da su tragovi nasleđa dopunjavali i preplitali, smatramo da smo na više primjera opisali da se se tragovi materijalnog i kulturnog nsleđa preplitali i dopunjavali.

-Dat je i odgovor na hipotezu koliko kulturno nasleđe može poslužiti za savremenu prezentaciju i za bolje razumijevanje istorijskih događaja. Na nekoliko mjesta u radu kritički smo se osvrnuli zašto je naše kulturno nasleđe zanemareno i slabo valorizovano.

Na Komisiji je da procijeni koliko je ovim radom odgovoreno na postavljene zadatke i ciljeve.

LITERATURA

- Andrijašević Živko, Šerbo Rastoder, *Istorija Crne Gore*, Centar za iseljenike Crne Gore, Podgorica, 2006.
- Agović Bajro, *Džamije u Crnoj Gori*, Almanah, Podgorica, 2005.
- Bijelić Veljko, *Spomen-obilježja oslobodilačkih ratova u opštini Nikšić*, Nikšić, 2014.
- Baćović Milivoje, *Riječani K(astrum) Salthva, arheološki zapis*, Nikšić, 2006.
- Drobnjak Slobodan, Šabotić Sait, *Muslimansko / Bošnjačko stanovništvo onogoškog-nikšićkog krL,M aja 1477-2003*, Almanah, Podgorica, 2005.
- Dašić Momir, *Oporuke i zadužbine Kralja Nikole*, Pobjeda, br.8561, 1989.
- Grgurjević Martin, *Memoari sa Balkana 1858- 1878*, fototipsko izdanje, Narodna biblioteka Njegoš, Nikšić, 2018.
- Hrabak Bogumil, *Nikšić do početka XIX vijeka*, Beograd, 1995.
- Hrvatska enciklopedija*, elektronsko izdanje
- Jovanović Jagoš, *Istorija Crne Gore* (reprint izdanje), Podgorica, 1998.
- *Kazivanje starih Trebješana* (fototipsko izdanje), Nikšić, 1973.
- Miljanić Vojislav, *Bitka na Vučjem Dolu*, Nikšić, 2014.
- Miljić Đurašević Dragica, *Arhitektura u doba Kralja Nikole*, MATICA, zima, 2015.
- Martinović Niko, *Crna Gora, biogravski zapisi*, Oktoih, Podgorica, 2004.
- Muhadinović Jovan, *Život u gradovima Crne Gore od pada pod tursku vlast*, MATICA, br.87., jesen, 2021.
- Prekić Adnan, *Kulturno naslijeđe Crne Gore od najstarijih vremena do karaja XX vijeka*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2020.
- Radojičić Branko, *Nikšićki kraj savremene regionalno geografske transformacije*, Nikšić, 1982.
- Radović Goran, *Svjedočanstvo o postojanju praistorijskih kultura u Crnoj Gori*, montenegrina, dig. Bib. Crnog. Kulture i nasleđa
- Raičević Slobodan, *Spomenici u staroj župi Onogošt*, Beograd. 1992.
- Pejović Tatjana, *Manastiri na tlu Crne Gore*, Novi Sad, Cetinje, 1995.

- Rovinski Apolonovič Pavle, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, tom IV, S. Karlovci, Novi Sad, 1994.
- Spasojević Vasilije Mujo, *Božiji hramovi na tlu Crne Gore*, Obod, Cetinje, 2003.
- Sergejevski Dimitrije, *Rimska cesta od Epidaursa do Andrebe*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH, Sarajevo, 1962.
- Sedes Halil Ibrahim, *Osmanski vojni pohod na Crnu Goru 1876-1878*, (priredio. Š.Rastoder), Novi Pazar, Podgorica, 2022.
- Tomović Nada, Nenad Perošević, Sait Šabotić, *Od Društva nikšićke čitaonice do JU „Narodna biblioteka Njegoš“ 1881-2021*, Nikšić, 2021.
- Istorija Crne Gore, knjiga 1*, Titograd, 1967.
- Istorija Crne Gore, knjiga 2, tom 1*, Titograd, 1970.
- Istorija Crne Gore, knjiga 2, tom 2*, Titograd, 1970.
- Istorija Crne Gore, knjiga 3*, Titograd, 1975.
- *Istorijski leksikon Crne Gore, knjiga 1-5*, Daily Press, Vijesti, Podgorica, 2006.
- Kasalica Vladislav, *Kulturna baština Crne Gore*, Bar 2008.
- Vukotić Dragutin, *Osvrt na ličnost i djelo Nikole i Petrović Njegoša*, zbornik Kralj Nikola ličnost, djelo i vrijeme, knj I, CANU, Podgorica, 1998.
- Vučković Slavica, *Spomenici II svjetskog rata u Crnoj Gori*, Podgorica, 2020.
- Vujačić Maksim, *Stari gradski bunari*, Nikšićke novine 27.septembar 2001.
- Vujačić Maaksim, *Nikšić nekad i sad* (fotomonografija), Nikšić, 2008.
- Šobajić Petar, *Nikšić- Onogošt*, Nikšić, 1995.
- Šakotić Veljko, *Nikšić u Knjaževini (Kraljevini) Crnoj Gori*, Nikšić, 1996. (fototipsko izdanje)

Štampa:

- Glas Crnogorca*
- Pobjeda*
- Vijesti*

-internet sajtovi:

Montenegrina.dig.bib.crn.kult. i nasleđa

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	3
1. NIKŠIĆ - PROSTOR I ISTORIJSKI KONTEKST	8
2. NASLEĐE PRAISTORIJE I ANTIKE	13
3. NASLEĐE SREDNJEG VIIJEKA	24
4. OSMANSKO NASLEĐE.....	33
5. SAKRALNO NASLEĐE NIKŠIĆA XIX I XX VIJEKA.....	44
6. PROFANO NASLEĐE NIKŠIĆA XIX I XX VIJEKA	52
6.1. Spomen obilježja ličnostima i događajima od druge polovine XIX do kraja XX vijeka	59
ZAKLJUČAK	71
LITERATURA	75